

Βιβλιοστάσιον

KÜNG HANS, *Ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, Φυσικὲς Ἐπιστῆμες καὶ Θρησκεία*, μφρ. Εὐάγγελος Θεοδώρου, ἔκδ. Οὐρανός, Ἀθήνα 2009, σσ. 433.

Ὁ γνωστὸς ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος ἐπιχειρεῖ μὲ τὸ μελέτημά του αὐτὸ ἓνα εἶδος κοπερνίκειας στροφῆς καὶ ἀλλαγῆς παραδείγματος στὴν δυτικὴ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἔναντι τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ γενικότερα ἔναντι τῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ ὀρθόδοξη σκοπιὰ θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ καιρὸς τῆς ἐναρμόνισης Βίβλου καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν, ἐπιστήμης καὶ θρησκείας τῶν νεώτερων χριστιανῶν ἀπολογητῶν, ἢ κατὰ γράμμα θεοπνευστία, τὸ δίπολο μεταξὺ μύθου καὶ ὁ λόγου ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ νεωτερικὴ ἀπομύθευση τῆς Βίβλου δὲν ἀπέτελεσαν γιὰ τοὺς Ἑλλήνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζαν τὰ θέματα τῆς κοσμολογίας ἢ τῆς ἀνθρωπολογίας. Οἱ Ἑλλήνες Πατέρες δὲν ἐναρμονίζουν ἀλλὰ ἐρμηνεύουν τὰ βιβλικά κείμενα. Ἡ χρῆσις ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν στοιχείων γιὰ παράδειγμα στὸν Μ. Βασίλειο ἢ στὸν Γρηγόριο Νύσσης δὲν γίνεται γιὰ νὰ ἐπαληθευθοῦν τὰ βιβλικά κείμενα, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ ἐρμηνευθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν καὶ νὰ προσεκταθοῦν στὴν ἐποχὴ τους. Στὴν ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπου ἐγκρίεται, ἄλλωστε, ἡ εὕρεσις τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐγίνε ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου. Γιὰ περισσότερα παραπέμπω τὸν ἀνα-

γνώστη στὴν ἐξαιρετικὴ ἀνάλυσιν τοῦ Νίκου Μαρσοῦκα στὸ ἔργον του *Ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ Θεολογία στὴν Ἐξαήμερον τοῦ Μ. Βασιλείου* (Θεσσαλονικὴ ²1990).

Ἐὰς ἐπιστρέψουμε, ὅμως, στὸ ἔργον τοῦ Hans Küng, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ ἓναν κριτικὸν καὶ δημιουργικὸν διάλογον μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ πίστεως στὰ πεδία τῆς κοσμολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Κατὰ τὸν συγγραφέα, οἱ χριστιανοὶ διανοούμενοι θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν αὐτάρκεια, τὴ χεϊμερία νάρκη, τὸν δογματισμὸν καὶ τὸν πνευματικὸν στρουθοκαμπλισμὸν καὶ νὰ παρακολουθοῦν τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀναπτύξουν ἓναν οὐσιαστικὸν διάλογον μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστῆμιν πέρα ἀπὸ ἰδεολογικὰ καὶ ἐπίπλαστες ἀντιθέσεις. Στὸν πρόλογόν του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοσιν ὁ Küng ἐπισημαίνει τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τοῦ φυσικοῦ κοσμοειδῶλου καὶ τὴς ριζικῆς ἀλλαγῆς του ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς νεωτερικότητος ὡς τὴς μέρες μας. Ὁ Ἑλβετὸς συγγραφέας μὲ τὸ ἔργον του αὐτὸ ἐκφράζει κυρίως τὴν ἀνάγκην γιὰ μίαν κριτικὴν καὶ διαλογικὴν ἀλληλεπίδρασιν τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Θρησκείας.

Ἀποδεχόμενος τὸ βιβλικὸν κατὰ κάποιον τρόπο σύνθημα τοῦ Διαφωτισμοῦ «γεννηθῆτω φῶς», φέγει τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία γιὰ τὴν στάσιν τῆς ἔναντι τοῦ Κοπερνίκου καὶ γενικότερα ἔναντι τοῦ νέου κοσμολογικοῦ παραδείγματος.

tos. Ἀκολούθως, ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐνοποιημένης φυσικοεπιστημονικῆς θεωρίας, τῆς ἀρχῆς τῶν πάντων, μὲ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τῶν Κέπλερ, Γαλιλαίου, Νεύτωνος, Ἀϊνστάιν, Χάιζενμπεργκ, Χόκινγκ, Γκέντελ, Πόπερ κ.ἄ. Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι κατὰ τὸν Küng θεμελιῶδες καὶ ἀφορᾶ ἰσοτίμα καὶ τοὺς φυσικοὺς ἐπιστήμονες καὶ τοὺς θεολόγους. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν στὴ μέθοδο τῆς ἔρευνάς του προκρίνει, ἀντὶ ἐνὸς μοντέλου σύγκρουσης ἢ συγχώνευσης, ἕνα συμπληρωματικὸ πρότυπο μὲ κριτικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Θρησκείας. Σὲ κάθε περίπτωση, θὰ πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ τόσο ὁ θρησκευτικὸς φονταμενταλισμὸς ὅσο καὶ ὁ ἄκαμπος ὀρθολογισμὸς ποὺ μὲ προκατάληψη παρακάμπει καὶ δὲν διαλέγεται μὲ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖο καὶ σήμερα μιᾶς καὶ ἡ Φυσικὴ Ἐπιστὴμὴ ἐμφανίζεται μπλοκαρισμένη ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς Θρησκείας, ἐκφράζοντας ἕναν «νέο ὕλισμὸ» καὶ γελοιοποιώντας μὲ δῆθεν ἐπιστημονικὴ ἀθθεντία τὴ θρησκευτικὴ πίστη (Francis Crick, Carl Sagan, Στέφεν Χόκινγκ, Richard Dawkins, Ζὰκ Μονό, Peter Atkins). Ἡ Φυσικὴ Ἐπιστὴμὴ ὀφείλει νὰ μὴν ἐκτείνει τὴν ἐπιστημονικὴ κριτικὴ τῆς πέραν τοῦ δικοῦ τῆς ἐμπειρικοῦ ὀρίζοντα καὶ ταυτόχρονα νὰ εἶναι ἀνοικτὴ πρὸς τὴ συνολικὴ πραγματικότητα. Μὲ βάση τὰ παραπάνω ὁ Küng διερευνᾷ τὴν ἐπιστημονικὴ προέλευση τῶν σταθερῶν ἀρχῶν τῆς φύσης καί, ἀκολούθως, θέτει ὑπὸ μορφήν διλήμματος τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν δημιουργία ἢ τὴν ἐξέλιξη τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἀσκώντας

ἐντονὴ κριτικὴ στοὺς θεολογικοὺς μηχανισμοὺς ἄμυνας τοῦ δυτικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν Νέων Χρόνων ὡς τὸν σύγχρονο προτεσταντικὸ Δημιουργισμό (Kreationismus) καὶ τοὺς πάσης φύσεως φονταμενταλισμοὺς, ὁ Küng ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς ἐξέλιξης μὲ ἢ χωρὶς Θεοῦ στὰ διάφορα φυσικοφιλοσοφικὰ συστήματα, ὅπως τοῦ Αὐγούστου Κόντ, τοῦ Τεϊγιάρ ντὲ Σαρντέν, τοῦ Ἄλφρεντ Νόρθ Γουάτχεντ, τοῦ James Leuba, τοῦ Μάρτιν Μπούμπερ, τοῦ Carl Friedrich von Weizsäcker. Ἀκολούθως, ἰκνηλατεῖ τὴν «Μάγκνα Κάρτα» τῆς ἰουδαϊο-χριστιανικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου, λαμβάνοντας ὑπόψιν τὰ πορίσματα τῆς ἱστορικοκριτικῆς ἐρμηνείας τῆς Βίβλου καὶ τῆς ποιητικῆς καὶ συμβολικῆς γλώσσας τῆς, θέτοντας τὸ ὑπαρξιακὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ νόημα τῆς πίστεως στὴ δημιουργία σήμερα.

Στὴ συνέχεια, ἐξετάζει τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐμφάνιση καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς στὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς τύχης, τῆς ἀναγκαιότητας, τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τοῦ Θεοῦ. Μπροστὰ στὴν ἀμχανία τῆς Ἐπιστήμης ὁ Küng ἐπιμένει στὴν ἀνάλυση τῆς σημασίας μιᾶς ὑπαρξιακῆς ἐπιλογῆς καὶ θέτει τοὺς ἄξονες καὶ τὰ δεδομένα τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς βιβλικῆς κριτικῆς γιὰ μία θεολογικὴ θεώρηση τῆς σχέσης Θεοῦ καὶ κόσμου. Διερευνώντας τὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου, περνᾷ στὰ ζητήματα τῆς ψυχικῆς ἀνάπτυξης, φθάνει ὡς τὰ σύγχρονα ζητήματα τῆς νευροφυσιολογικῆς ἔρευνας τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου καὶ θέτει τὰ θέματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀνθρώπινου ἑαυτοῦ. Ὁ Hans Küng ἐπιμένει ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἀρχὴ τῶν

πάντων συμπεριλαμβάνει και τὸ ζήτημα τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρώπινου ἦθους, τῆς ἐνσυναίσθησης καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς οἱ ὁποῖες δὲν ἐξαντλοῦνται καὶ δὲν ἐρμηνεύονται μονοσήμαντα ἀπὸ ἐξελικτικοβιολογικούς καὶ κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες. Ἔτσι, ἐνὸς τὸ ἦθος τῶν ἀνώτερων θρησκείων καὶ μάλιστα τὸ βιβλικὸ ἦθος δὲν ἔχουν «πέσει ἄμεσα ἀπὸ τὸν οὐρανό», ἀλλὰ ἔχουν ἐπίσης μιὰ ἱστορία, ἡ περίπτωση τοῦ χριστιανικοῦ ἦθους ὡς τὸ ἦθος τοῦ συγκεκριμένου ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύπτει τὴ δική του ἰδιαιτερότητα ὡς τὸ «ἕνα φῶς» ἀνάμεσα στὰ «πολλὰ φῶτα».

Στὸν ἐπίλογό του ὁ Küng ἀναφέρεται στὶς φυσικοεπιστημονικὲς ὑποθέσεις καὶ στὰ ἀποκαλυπτικὰ ὄραματα τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, ἐπισημαίνοντας τὰ ἐξῆς καίρια: «Ὅπως οἱ βιβλικὲς διηγήσεις γιὰ τὸ ἔργο τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸν Θεὸ πάρθηκαν ἀπὸ τὸ τότε περιβάλλον, ἔτσι οἱ διηγήσεις γιὰ τὸ ἔσχατο ἔργο τοῦ Θεοῦ πάρθηκαν ἀπὸ τὴν τότε σύγχρονη Ἀποκαλυπτικὴ, ἕνα ρεῦμα διαμορφωμένο ἀπὸ τὶς προσδοκίες γιὰ τοὺς ἔσχατους χρόνους στὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸν Χριστιανισμό. Τὰ τρομερὰ ὄραματα τῆς Ἀποκάλυψης εἶναι μιὰ ἐπείγουσα εἰδοποίηση στὴν ἀνθρωπότητα καὶ στὸν κάθε ἄνθρωπο χωριστὰ νὰ γνωρίζουν τὴ σοβαρότητα τῆς κατάστασης. Ἀλλὰ ὅπως ἡ βιβλικὴ διήγηση περὶ τῶν πρώτων πραγμάτων [Protologie] δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκριβὲς ρεπορτάζ γιὰ ὅσα συνέβησαν στὴν ἀρχή, ἔτσι καὶ ἡ βιβλικὴ ἔσχατολογία δὲν εἶναι ἀκριβὲς πρόγνωση γιὰ τὰ μελλοντικὰ ἔσχατα γεγονότα. Γι' αὐτὸ ἡ

Βίβλος ἐπίσης ἐδῶ δὲν μιλάει *μέ φυσικοεπιστημονικὴ γλῶσσα συγκεκριμένων γεγονότων, ἀλλὰ μέ μιὰ μεταφορικὴ γλῶσσα εἰκόνων*».

Κλείνοντας, ἐπισημαίνουμε τὴν ἐξαιρετικὴ μεταφραστικὴ ἐργασία ποὺ ἐκπόνησε ὁ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν Διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία», ὁ ἀκάματος καθηγητὴς Εὐάγγελος Θεοδώρου, ἡ ὁποία συμπληρώθηκε ἀπὸ καίριες εἰσαγωγικὲς ἐπισημάνσεις καὶ σημειώσεις του, παρέχοντας ὄχι μόνο ἕνα ἐγχειρίδιο διεπιστημονικοῦ στοχασμοῦ ἀλλὰ καὶ ἕνα παράδειγμα ἐνδοχριστιανικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη σκοπιά. Τέλος, δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἀναφέρουμε ὅτι κατὰ τὴν πρόσφατη ἐπίσκεψή του στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ὁ Hans Küng ἔδωσε συνεντεύξεις σὲ διάφορες ἐφημερίδες τονίζοντας ὅτι εἶναι πλέον ἀναχρονιστικὸ τὸ μοντέλο σύγκρουσης μεταξὺ Ἐπιστήμης καὶ Θρησκείας. Ἔτσι «δέχεται τὴν ἐξέλιξη ὅπως τὴν περιγράφουν οἱ ἐπιστήμονες, εἶναι ὁμως ὑπέρμαχος τοῦ ρόλου ποὺ εἶχε ὁ Θεὸς στὴ θέσπιση τῶν νόμων τῆς φύσης καὶ στὴ διευκόλυνση τῆς περιπέτειας τῆς γένεσης τοῦ κόσμου» (Καθημερινὴ 13 Ἰουνίου 2010).

Σταῦρος Γιαγκάζογλου

Μητροπολίτου Φωκίδος ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ,
Ἡ σχέση τοῦ Ἰατροῦ καὶ τοῦ Ἀσθενοῦς. Ὁρθόδοξη βιοθεολογικὴ προσέγγιση (2009).

– Ἡ παροῦσα βαθυστόχαστος ἐργασία παρουσιάζει σπουδαῖο θεολογικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀξίζει νὰ τύχει ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Ἐκ τοῦ πλούτου τῶν περιεχομένων τῆς ἐπισημαίνομε τὰ ἀκόλουθα:

Σήμερα, με την ραγδαία εξέλιξιν και πρόοδον τῶν σχετικῶν ἐπιστημῶν, διαμορφώνονται καὶ ποικίλες σχέσεις μεταξὺ ἱατροῦ καὶ ἀσθενοῦς. Ἐνῶ ἡ παραδοσιακὴ αὐτὴ σχέση περιόριζετο, κυρίως, σὲ γνωρίσματα νοσηλευτικά, συμβουλευτικά καὶ θεραπευτικά, προσλαμβάνει ἡ νέα σχέση σπουδαῖα ἠθικά, ὄντολογικά καὶ μεταφυσικά γνωρίσματα. Ἐναντι τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν παραμένει ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορη, ἀλλ' ἐνεργεῖ ἀντιστοίχως καὶ πρεπόντως, – παράδειγμα: ἡ διακήρυξις τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς Βιοθικῆς στὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν Ὁρθόδοξων (Βουκουρέστι 2002), ἐπίσης δὲ τὰ πορίσματα τοῦ Συνεδρίου «Ἐκκλησία καὶ Βιοθικὴ» (Ὁρθόδοξο Κέντρο Σαμπεζύ, 2002). Ἡ ὅλη ἐργασία περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα μέρη: ἀναφορὰν στὴν παραδοσιακὴν σχέσιν ἱατροῦ-ἀσθενοῦς, στὴν σημερινὴν ραγδαίαν εξέλιξιν τῶν Βιοεπιστημῶν, στὴν μετάβασιν ἐκ τῆς Βιοθικῆς στὴν Ὁρθόδοξη Βιοθεολογία καὶ κατακλείεται μὲ συμπεράσματα.

– Ἐπισημαίνεται ὅτι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑπῆρχε στενὸς δεσμὸς μεταξὺ θρησκείας καὶ ἱατρικῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι, ἰδιαιτέρως, ἐμφανὴς στὰ Εὐαγγέλια, καὶ ἰδίως στὸ εὐαγγέλιον τοῦ ἱατροῦ Λουκᾶ, ὅπου ὁ Χριστὸς προβάλλεται ὡς ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων. Μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ τὸ πρόβλημα τῆς ἀσθενείας, τοῦ πόνου καὶ τοῦ φόβου ἐκφεύγει τῶν στενῶν νομικῶν πλαισίων καὶ προσλαμβάνει ὄντολογικὴν βᾶσιν: ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου μας.

– Στὴν συνέχεια γίνεται ἀναφορὰ στὶς *καταχρηστικὲς* σχέσεις ποὺ προσδιορίζουν,

συχνά, τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς ἱατρικῆς, ὅταν κυριαρχεῖ ἡ ἱατρικὴ τεχνολογία, ἡ ὁποία ἀπαξιώνει τὸν ἀσθενῆ καὶ ὁδηγεῖ σὲ μία ἀποπροσωποποιημένη σχέση, σὲ μία ἐμπορευματοποίησιν τῆς ὑγείας, στὴν ἀλόγιστη χρῆσιν φαρμάκων, στὰ ἐκφυλιστικὰ φαινόμενα τῶν ἐκτροπῶσεων καὶ τῆς εὐθανασίας, τὰ θεωρούμενα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «δολοφονικὲς πράξεις» κ.λπ.

Ἀντιθέτως: ἡ ἱατρικὴ, ποὺ ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ ἔργου τῆς, καλεῖται ν' ἀντιμετωπίζει τὸν ἄνθρωπον ὡς «πρόσωπον», ἥτοι «μὲ ἀγάπην, συμπόνειαν, κατανόησιν καὶ ἀνθρωπιά», δηλ. στὸ πνεῦμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ κορυφαία ὄντολογικὴ ἀρχὴ στὴν σχέση ἱατροῦ-ἀσθενοῦς». Ὑπὸ τις συνθήκες αὐτὲς προσεγγίζει ἡ ἱατρικὴ τὴν Ὁρθόδοξον Βιοθεολογία, ἡ ὁποία προσφέρει ἀσφαλιστικὰ δικλείδες γιὰ τὰ δύο κορυφαῖα μυστήρια τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Βιοθεολογία δὲν παραμένει θεωρητικὴ, ἀλλὰ γίνεται «θεολογία ζωῆς καὶ ὄχι βίου».

– Στὴν Ὁρθόδοξον Βιοθεολογία «ὁ πόνος καὶ ὁ θάνατος βρίσκουν τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ», ὅταν τὸ ἄτομον «ἐκκεντρίζεται στὴν λειτουργικὴ καὶ λατρευτικὴ πράξι τῆς Ἐκκλησίας,... διὰ συμμετοχῆς στὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν δρόμον πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ ἀσθενοῦς». Ἐδῶ «ὁ πονεμένος ἐνοφθαλμίζεται στὸν τρόπο ζωῆς καὶ θανάτου, δηλαδή στὴν ἀθθεντικὴ ὑπαρξιν, ὅπως τὴν ἐνσαρκώνει ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστὸς» (33).

– Ἡ παρῶσα ἐργασία τοῦ Μητροπολίτου Φωκίδος Κυρίου Ἀθηναγόρου, καίτοι συνοπτικὴ, περιέχει ὅλα ἐκεῖνα τὰ

οὐσιώδη στοιχεῖα, τὰ ὅποια συγκροτοῦν μία γνήσια ὀρθόδοξη Βιοθεολογία, σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ καίριο ἐρώτημα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, καθὼς καὶ περὶ τῆς σχέσεως ἱατροῦ-ἀσθενοῦς. Ὁ Μητροπολίτης ἀποδεικνύεται βαθὺς γνώστης ὄχι μόνον τῶν γνησίων καὶ οὐσιωδῶν περιεχομένων τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν «κοσμικῶν» ἐπιστημῶν, πού ἐργάζονται στὸν χῶρον τῆς ἱατρικῆς, ὅπως τῆς Γενετικῆς, Μοριακῆς Βιολογίας, τῆς Πυρηνικῆς Ἱατρικῆς κ.λπ. Τὸ γεγονός τοῦτο καθιστᾷ τὴν προσφορὰν του σημαντικὴν ὄχι μόνον γιὰ τὴν Θεολογίαν καὶ τὴν ἐκκλησιολογίαν, ἀλλὰ καὶ εὐρύτερον, διότι διανοίγει δρόμους θετικῆς καὶ ἐποικοδομητικῆς συνεργασίας τῆς Θεολογίας μὲ τις ἄλλες κοσμικὲς ἐπιστῆμες καί, ἰδίως, μὲ τὴν Ἱατρικὴν. Οὕτως ὁ Μητροπολίτης Φωκίδος, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὰ ἄλλα, προηγηθέντα, σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ ἔργα του, ἐκπληρώνει ἓνα πάγιο αἴτημα τῆς συγχρόνου Ὁρθοδόξου Θεολογίας νὰ διαλέγεται, ἀναφορικῶς, καὶ πρὸς τις ἄλλες ἐπιστῆμες.

Μέγας Φαράντος

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ, *Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Χαλκηδόνος*, τ. Β', ἐκδ. οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 509.

Ὁ γνωστὸς καὶ πολυγραφότατος σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Β. Θ. Σταυρίδης συνέγραψε τὸν Β' τόμο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Χαλκηδόνος, πού κυκλοφορήθηκε ἀπὸ τις ἐκδόσεις Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009.

Τὸ ἔργο προλογίζει ὁ Μητροπολίτης Χαλκηδόνος κ. Ἀθανάσιος Παπᾶς. Ἀκολουθεῖ μικρὴ εἰσαγωγὴ καὶ πρόλογος τοῦ συγγραφέως. Στὴν συνέχεια παρατίθεται μικρὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα γιὰ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Χαλκηδόνος, ὅπου ἀναφέρονται οἱ δώδεκα ἱεροὶ ναοί, τὰ ἕξι ἱερὰ ἀγιάσματα καὶ τὰ λοιπὰ ἱδρύματα τῆς Μητροπόλεως, ἥτοι ἡ Ἀστικὴ Σχολή, ἡ Φιλόπρωτος Ἀδελφότης Κυριῶν καὶ ὁ Μορφωτικὸς Σύνδεσμος Νέων Χαλκηδόνος (Μόδι), ὁ ἐπισκοπικὸς κατάλογος ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. ἕως τις ἡμέρες μας. Χαρακτηριστικὸ, πάντως, εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸν 17ο ὡς τὸν 20ὸ αἰ. ἀπὸ τὴν Μητρόπολη Χαλκηδόνος ἀνεδείχθησαν ἑννέα Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχες, γι' αὐτὸ καὶ ἡ μητρόπολη θεωρεῖται, καὶ δικαίως, «Πατριαρχομάνα». Ἀκολουθεῖ ἡ βιογράφησι τῶν ζώντων ἱεραρχῶν Βαρθολομαίου (9 Ἰαν. 1990-22 Ὀκτ. 1991, τοῦ νῦν Πατριάρχου), τοῦ Ἰωακείμ Νεραντζούλη (10 Δεκ. 1991-21 Μαρτ. 2008) καὶ τοῦ νῦν κ. Ἀθανασίου Παπᾶ (21 Μαρτίου 2008).

Γιὰ τὴν νεώτερον ἱστορία τῆς Μητροπόλεως Χαλκηδόνος ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης δημοσιεύει τοὺς ἐκφωνηθέντες ἐπικηδεῖους γιὰ τοὺς κοιμηθέντες μητροπολίτες τῆς ἀπὸ τὸ 1923· αὐτοὶ ἦσαν οἱ Γρηγόριος Ζερβουδάκης, ἀπὸ Κυζίκου (1913-1923, θάν. 1924 ὡς ΚΠόλεως), Ἰωακείμ Γεωργιάδης ἢ Γαλάνης, ἀπὸ Αἴνου (20 Δεκ. 1923/4-5 Φεβρ. 1927 θάν.), Νικόλαος Σακκόπουλος, ἀπὸ Καισαρείας (22 Φεβρ. - 17 Μαρτ. 1927 θάν.), Ἀγαθάγγελος Κωνσταντινίδης - Μάγνης, ἀπὸ Πριγκιπωννήσων (2 Ἀπρ. 1927-28 Ἰουν. 1932, Ἐφέσου, 1935 θάν.), Μάξιμος Βαπορτζῆς, ἀπὸ Φιλαδελφείας (28 Ἰουν. 1932-20 Φεβρ. 1946, ΚΠόλεως

1972 θάν.), Θωμάς Σαββόπουλος, ἀπὸ Πριγκιπωνήσων (12 Μαρτ. 1946-18 Ὀκτ. 1966, θάν.), Μελίτων Χατζῆς, ἀπὸ Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων (25 Ὀκτ. 1966-27 Δεκ. 1989 θάν.), Φώτιος Σαββαΐδης, ὁ Χαλκιδόνιος, Τράλεων κ.λπ., βοηθὸς ἐπίσκοπος Ἱ. Μητροπόλεως Χαλκιδόνος, Γέρων Ἡρακλείας (5 Σεπτ. 2002-24 Ἰουν. 2007 θάν.).

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται οἱ κληρικοί (ιερεῖς καὶ διάκονοι) πὺν ὑπηρέτησαν στὴν ἐπαρχία, οἱ γενόμενες ἀνακαινίσεις, τὰ ἐπιγράμματα πὺν τὶς ὑπενθυμίζουν καὶ εἶναι τῆς περιόδου 1993-2000, οἱ ἐφοροεπίτροποι τῆς Χαλκιδόνος καὶ τῶν κοινοτήτων τῆς, ἦτοι Σκουτάρεως, Κουσκουντζουκίου, Τσεγκέλκιοῦ, Κανδυλλί, Πασάβαξε, Βέικοζ τῆς περιόδου 1991-2007, τοῦ Μορφωτικοῦ Συνδέσμου Μοδίου, οἱ εὐεργέτες τῆς μητροπόλεως (19ος-20ὸς αἰ.), καθὼς καὶ οἱ εὐεργέτες, δωρητὲς, ἀφιερωτὲς κ.λπ. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἐπικηδεῖους στοὺς κοιμηθέντες ἱεράρχες, ἐντυπωσιάζει τὸν ἀναγνώστη ἡ βαθύτατη παιδεία, ὁ καθαρὸς ἑλληνικὸς λόγος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν Χαλκιδόνα, τὴν ἀσιανὴ αὐτὴ μητρόπολη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ πρὸς τὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τοὺς συντάκτες τῶν λόγων αὐτῶν.

Στὸ Παράρτημα δίδεται τὸ ἱστορικὸ τοῦ κινηματογράφου Süreyya, ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰ., πὺν συνδέεται μὲ τὸ μητροπολιτικὸ μέγαρον τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Σεβασμιώτατο κ. Ἀθανάσιο Παπᾶ ἑλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ. Ἀπὸ τὶς πολύτιμες πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μητροπόλεως Χαλκιδόνος εἶναι ἡ προσφώνηση τοῦ προαναφερθέντος ἱεράρχου, ὡς Ἐλενουπόλεως τότε, κατὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ κ. Βαρθολομαίου, ὡς Χαλκιδόνος

(14 Ἰαν. 1990), ἡ προσφώνηση πρὸς τὸν κ. Βαρθολομαῖο κατὰ τὴν ἀποχαιρετιστήρια θεία λειτουργία στὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος τὴν 24 Νοεμβρ. 1991, ἡ προσφώνηση ὅταν ὁ κ. Ἰωακείμ ἐνθρονίσθηκε ὡς Χαλκιδόνος τὴν 15 Δεκ. 1991, τὸ χρονικὸ γιὰ τὸ τριετὲς μνημόσυνο τοῦ Γέροντος Χαλκιδόνος Μελίτωνος καὶ τὸ πνευματικὸ μνημόσυνό του, καθὼς καὶ ὁ λόγος τοῦ κ. Βαρθολομαίου γιὰ τὴν συμπλήρωση δεκαετίας ἀπὸ τὴν κοίμηση τοῦ ἰδίου. Σημαντικὸς σταθμὸς στὴν νεώτερη ἱστορία τῆς μητροπόλεως ἦταν τὰ θυρανοίξια τοῦ ἀνακαινισθέντος καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Τριάδος τὴν 17 Δεκ. 2000, ὅπου ὁ μητροπολίτης κ. Ἰωακείμ προσεφώνησε τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ. Βαρθολομαῖο, ὅπου πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνακαίνιση αὐτῆ, ὅπως καὶ τὸ κείμενο τοῦ κ. Βασ. Καλογιαννίδη, ἀπὸ τὴν κοινότητα τοῦ Μοδίου, μὲ τὸ ἴδιο περιεχόμενο.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ τῆς ἀνακαινίσεως ὁ μητροπολίτης κ. Ἰωακείμ ζήτησε ἀπὸ τὸν καθηγ. κ. Β. Θ. Σταυρίδη νὰ παρουσιάσει σύντομη ἱστορία τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Πράγματι ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης συνέγραψε ὡραία μελέτη γιὰ τὸν περιώνυμο αὐτὸν ναό: τὴν ἴδρυσήν τὸ 1887 (ξύλινος), ἐγκαίνια νέου ναοῦ (10 Ἀπριλίου 1905 ἀπὸ τὸν Χαλκιδόνος Γερμανό, τὸν κατοπινὸ Πατριάρχη), τὴν περιγραφὴν τοῦ κτηρίου, τὴν ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση, τὶς ἀγιογραφίες ἀπὸ τὸν Διακο-Προκόπιο, τοῦ κελλίου τῶν Καρυῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπὸ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἀπὸ τὸν Μυτιληναῖο Νικόλαο Κεσανλῆ († Θεσσαλονίκη 1931), τὸν αὐλόγυρό του κ.λπ.

Παρατίθεται, ὡσαύτως, ἡ οἰκεία βιβλιογραφία καὶ παρουσίαση τῆς ἴδιας

μελέτης από τον ΚΠολίτη έρευντή κ. Πασχ. Βαλσαμίδη, που δημοσιεύτηκε στον Πολίτη της ΚΠόλεως (Ίούλ. 2001), κ.ά. Ίστορική ήταν η επίσκεψη του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου την 24 Ἀπριλίου 2002, τον οποίο προσεφώνησε ο Σεβασμ. κ. Ἀθανάσιος, ως μητροπολίτης, ἀκόμη, Ἡλιουπόλεως και Θεϊρων· λόγο του ίδιου δημοσιεύει ο κ. Β. Θ. Σταυρίδης που είναι ο έθρονιστήριός του στον ναό της Ἀγίας Τριάδος την 27 Μαρτίου 2008, καθώς και τον λόγο του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου στην ίδια περίσταση. Περιγραφή της έθρονισέως δημοσιεύσε η πολιτική έφημερίδα Ἀπογευματινή (1 Ἀπριλ. 2008). Ἐνα μήνα ἀργότερα (11 Μαΐου 2008) επισκέφθηκε την Χαλκιδόνα ο Προκαθήμενος της Ἐκκλησίας της Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος, τον οποίο προσεφώνησε ο Σεβασμ. Χαλκιδόνας κ. Ἀθανάσιος, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπάντησε ὁ κ. Ἱερώνυμος. Ίστορικός παραμένει ὄχι μόνον γιὰ τὴν Χαλκιδόνα, ἀλλὰ σύμπασα τὴν Ὁρθοδοξία ὁ μητροπολιτικός ναὸς τῆς Ἀγίας Εὐφημίας, καθ' ὅσον σ' αὐτὸν ἔλαβον χώραν οἱ ἐργασίες τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ 451 μ.Χ. γιὰ τὴν δογματικὴ ἔριδα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ὁ ναὸς ἐγκαινιάσθηκε τὴν Κυριακὴ τῶν Βατῶν 11 Ἀπριλίου 1993 καὶ τὸν πανηγυρικὸ ἔξεφώνησε ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης, πὸν ἀναφέρθηκε στὴν ἱστορία τῆς Χαλκιδόνας, στὴν Ἀγία Εὐφημία, τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ ΚΗ' κανόνος πὸν ἀνεγνώρισε ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης, τὴν νεώτερον ἱστορία τῆς ρωμῆικῆς ὁμογένειας. Δημοσιεύεται, στὴν συνέχεια, ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Γ. Στεφανόπουλου, προέδρου τῆς Κοι-

νόπιος Χαλκιδόνας, πὸν ἔξεφωνήθη τὴν ἴδια ἡμέρα καὶ μετὰ τὴν ἴδια εὐκαιρία, καθὼς καὶ ἡ ὁμιλία τοῦ τότε Σεβασμιωτάτου Χαλκιδόνας κ. Ἰωακείμ. Ὁ συγγραφεὺς ἀναδημοσιεύει μελέτημα τοῦ Σεβασμιωτάτου κ. Ἀθανασίου γιὰ τὴν νέα πλάκα μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν εὐεργετῶν τῆς μητροπόλεως.

Ἐπενθυμίζεται, μετὰ τὴν εὐκαιρία, ἡ πολὺ ὠραία διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ΚΠολίτη καθηγητοῦ κ. Ἀναστ. Ἰορδάνογλου, *Ἡ Μητρόπολις Χαλκιδόνας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον*, Ἀθήνα 2000. Δύο μικρὰ κείμενα τοῦ κ. Εὐσταθίου Ἀρσενιάδου καὶ τοῦ κ. Βασ. Καλογιαννίδου, κάμνουν λόγο γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Γελδεγιωμέν (15 Μαΐου 2001 καὶ Δεκ. 2001 ἀντιστοίχως), ἐνῶ ὁ Σεβασμ. κ. Ἀθανάσιος συντάσσει ἱστορικὰ σημειώματα γιὰ τὴν Φιλόπρωχο Ἀδελφότητα Κυριῶν Χαλκιδόνας (ἴδρ. 1884), πὸν μετὰ διακοπές, ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς σήμερον. Ἀκολουθοῦν δύο ἀκόμη κείμενα μετὰ κατάλογο γνωστῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀδελφότητος, ζώτων καὶ τεθνεώτων, μετὰ δημοσίευση ἔνδεκα σφραγίδων τῆς, τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεῦτερον τῆς ἐπετειακῆς ἐκδηλώσεως τῶν 120 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἱδρυσή τῆς (συντάκτης τοῦ ὁ κ. Εὐστ. Ἀρσενιάδης). Ὁ αὐτὸς κ. Εὐστ. Ἀρσενιάδης ἔδωσε διάλεξη γιὰ *Τὰ μωσαϊκὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας* στὴν Κοινοτικὴ Σχολὴ τὴν 1 Ἀπριλίου 2000· ὁ ἴδιος συνέταξε μικρὸ χρονικὸ γιὰ τὰ ἐγκαινία τῆς ριζικὰ ἀνακαινισθείσης ἔδρας τοῦ Μορφωτικοῦ Συνδέσμου Μόδα (22 Ἀπριλ. 2001). Δημοσιεύεται, ἐπίσης, ἡ προσλαλιὰ κατὰ τὴν τιμητικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὴν Α. Παντελάρα καὶ Α. Μαύρου στὸν Μορφωτικὸ Σύνδεσμο τοῦ Μοδιοῦ τὴν

31 Μαΐου 2003 (συντάκτης ὁ Σεβασμιώτατος κ. Ἀθανάσιος).

Τὸ Κουσκουντζουκίου εἶναι μία ἀπὸ τὶς κοινότητες τῆς Μητροπόλεως Χαλκιδόνας, τοῦ ὁποῦ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνακαινίσθηκε τὴν 19 Μαρτίου 1995, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἕτερος ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τοῦ ὁποῦ ἐφημέριος εἶναι ὁ γνωστὸς στοὺς Ἑλλήνες ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἦτοι ὁ ἀρχιεροφύλαξ αὐτοῦ, αἰδεσιμολ. κ. Νικόλαος Πετροπέλλης. Ἄλλος κοινοτικὸς ναὸς τῆς Μητροπόλεως Χαλκιδόνας εἶναι αὐτὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Τσεκέλκιοϊ, πού καὶ αὐτὸς ἀνακαινίσθηκε τὴν 22 Ὀκτ. 1995. Στὸ Κανδυλλί ὑπάρχει τὸ ὀρθόδοξο κοιμητήριον γιὰ τὸ ὁποῖο γράφει ὁ Σεβασμιώτατος κ. Ἀθανάσιος (2005). Στὴν κοινότητα Πασαβαξέ ὑφίσταται ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης πού τὸ 1994 ἐόρτασε τὰ ἑκατὸ ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐγραφε ἐκτενῆ μελέτη ὁ Σεβασμιώτατος κ. Ἀθανάσιος τὸ 1994. Στὴν κοινότητα τοῦ Βεϊκόζ, τὸ ἀρχαῖο Νυμφαῖον, συναντοῦμε τὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πού ἰδρύθηκε τὸ 1852 ἀπὸ Ἡπειρώτες καὶ ἄλλους ὁμογενεῖς, ταπεινὸς Ρωμιοὺς ἀσβεστοποιούς, ἀλιεῖς καὶ γεωργοὺς γιὰ τὸν ὁποῖο πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸ ἄρθρο στὴν *Ἀπογευματινὴ* (27-7-2004) τοῦ κ. Εὐστ. Ἀρσενιάδου. Ἀκολουθεῖ ἄρθρο τοῦ κ. Θωμᾶ Κοροβίνου πού δημοσιεύθηκε στὴν *Καθημερινὴ* τῆς 14 Ἀπριλίου 2006 μὲ τίτλο *Προσκύνημα στοὺς Ἐπιταφίους τῶν Ἐκκλησιῶν σὲ ἑπτὰ χωριά τῶν παραλίων τοῦ Βοσπόρου μίᾳ βροχερῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ*.

Στὸν ἴδιο τόμο, ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἀρχεὶ-ἀκὸν Ἑλικόν*, ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης δη-

μοσιεύει ἀνέκδοτο ἀρχεὶακὸ ὑλικὸ μὲ ἀντικείμενο τὴν Μητροπολὴ Χαλκιδόνας, τὸ ὁποῖο εἶχε στὴν κατοχὴ τοῦ ὀμτροπολίτη Ἡρακλείας Φώτιος (1924 - 2007) καὶ πού τὸ ἐνεχείρισε πρὸς δημοσίευση στὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ προοριζόταν γιὰ τὸν τέταρτο τόμο τῶν *Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ΚΠόλεως (ΕΦΚΚ)*, τῶν ὁποῦ κυκλοφορήθηκαν μόνον τρεῖς τόμοι.

Ὁ τότε Χαλκιδόνας Γερμανὸς (1897 - 1913), ὁ κατοπινὸς Πατριάρχης Γερμανὸς Ε' (1913 - 1918) ζήτησε μὲ ἐγκύκλιον γράμμα τοῦ ἀπὸ τὶς κοινότητές του νὰ τοῦ στείλουν γραπτὰ κείμενα γιὰ κάθε μία ἐξ αὐτῶν, μὲ σκοπὸ νὰ δημοσιευθεῖ στὰ ΕΦΚΚ, στὸν Δ' τόμο, τελικὸ κείμενο γιὰ τὴν σύνολη ἱστορία τῆς μητροπόλεως του. Τὰ κείμενα αὐτὰ θὰ περιλάμβαναν ἀπαντήσεις γιὰ τὸν πληθυσμὸ τους, τοὺς λατρευτικοὺς χώρους, τὴν ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τὶς 33 κοινότητες, τότε ὑφιστάμενες, ἀπάντησαν οἱ 22, μὲ πρώτη αὐτὴν τῆς Χηλῆς. Δημοσιεύονται κείμενα ἀπαντήσεων τῶν κοινοτήτων Χαλκιδόνας (συντ. Ἱεροφεινάδης, 19-9-1907), Χρυσουπόλεως (χ. ὑπογρ.), Κουσκουντζουκίου (Δημ. Βαϊνίκος, Ἀπόστ. Καββακόπουλος 4 Ὀκτ. 1906), Πασά Βαξέ (Ἀμβρ. Δενδρινός, χ. χρ.), Ἀλβαντοχωρίου (Στυλ. Παπαδόπουλος, διδάσκαλος 16 Ὀκτ. 1906), Χηλῆς (Παν. Παπαστράτος, διδάσκ., ἱατρός, 1 Αὐγ. 1906 καὶ ἀρχιερ. ἐπίτρ. Εὐστρ. Ἀντωνιάδης 28 Σεπτ. 1906), Ἄνω Νεοχωρίου Χηλῆς (χ. ὑπογρ. 12 Δεκ. 1906), Κ. Νεοχωρίου Χηλῆς (ὁμοίως), Ποντοπράκλειας (Παν. Μακρῆς, διευθ. τῆς Σχολῆς, 10 Νοεμβρ. 1906), Κοζλοῦ (Νήφων Σουβατζόγλου, 29 Δεκ. 1906), Ζογκουλδάκ (Ἐλευθ. Παπαδό-

πουλος, 6 Ὀκτ. 1906. Ἡ κοινότητα αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ποὺ ἀνήκε στὴν Μητρόπολη Χαλκηδόνος στὸν Εὐξείνιο Πόντο), Μικροῦ Βακάκιοϊ (ἱερομ. Γ. Κ. Μαντζουρανίδης, 6 Σεπτ. 1906) καὶ λοιπά, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ τῆς Τούζλα. Ὁ συντάκτης τῆς ἐκθέσεως γι' αὐτήν, μὲ δυσανάγνωστη ὁμως ὑπογραφή, γράφοντας γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς, ἀναφέρει: Μανουὴλ Γεδεών «ἔξοχος ἀρχαιολόγος», Οὐσπένσκη «διαπρεπής», Λεωνίδας Βούλγαρης «ὄργανον τῶν Ρώσων», Διδάσκαλος Σωτήριος, ὄργανόν του, Σταῦρος Βραλάμης «διαπρεπὴς χημικός», Σωτήριος Σταύρου, ἡπειρώτης, πρακτικὸς ἰατρός. Ἀναφέρονται, ἐπίσης, ὑπαγόμενες στὴν Μητρόπολη Χαλκηδόνος, οἱ νῆσοι Ἀντιγόνη (χ. ὑπογρ.), Χάλκη (Σταῦρος Ψύλλας, 24 Σεπτ. 1906 - ὁ κ. Β. Σταυρίδης γράφει: Ἐνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καὶ καλύτερα ἀπὸ πάσης πλευρᾶς κείμενα. Εὐχάριστος ἡ ἀνάγνωσις του), Πρίγκηπος (χ.χ., χ. ὑπογρ.).

Ἀκολουθεῖ τὸ κεφ. Σχολάζοντες Πατριάρχαι (χ.χ., χ. ὑπογρ.). Πρόκειται γιὰ κείμενο ποὺ κατεῖχε ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος κ. Στέφανος, ποὺ τὸ παρέδωσε στὸν συγγραφέα γιὰ δημοσίευσιν. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου προκύπτει ὅτι ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1925-1926 καὶ ἔχει χαρακτῆρα ἐνὸς Πατριαρχικοῦ Κανονισμοῦ ἢ τυπικῆς διατάξεως. Ὁ κ. Σταυρίδης θεωρεῖ, ἐκ διαφορῶν γεγονότων ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὸ, πιθανὸν συντάκτη τὸν Μάξιμο Βαπορτζῆ († 1972, ὡς σχολάζων Πατριάρχης), ποὺ ἐπέμεινε στὴν ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τοῦ ἐν λόγω κειμένου.

Στὸ Παράρτημα ὁ καθηγητὴς κ. Β. Θ. Σταυρίδης δημοσιεύει in extenso τὶς ἀπαντήσεις τῶν 22 κοινοτήτων τῆς Ἱ. Μη-

τροπόλεως Χαλκηδόνος στὸν μητροπολίτη Γερμανό, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔγινε ὁ λόγος παραπάνω.

Περὶ τὸν, ἐξάπαντος, νὰ σημειωθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῶν ἐκθέσεων, οἱ ὁποῖες γραμμένες ἀπὸ λογίους καὶ γνῶστες τῶν ἱστορικῶν τῆς καθεμίας τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεώς τους, παρέχουν σαφῆ εἰκόνα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τους.

Δημοσιεύει ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης in extenso, ἐπίσης, τὸ κείμενον *Σχολάζοντες Πατριάρχαι*, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ σχολάζοντος Πατριάρχου, τὶς ἐπισκέψεις πρὸς τὸν Πατριαρχεῦντα, τὴν Δεξιῶσιν, τὴν ἀκολουθία τους, τὴν ἱερουργία τους, τὴν σχολή (ἐννοεῖται ὁ βίος τους σὲ σχέση μὲ τὴν διοίκησιν), τὴν βιωτὴ τους, τὴν κηδεῖα τους, ὁρισμένους ὑποχρεώσεις τους καὶ τέλος τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιστολῶν τῶν πατριαρχευόντων πρὸς τοὺς σχολάζοντες.

Στὰ Παραλειπόμενα ὁ καθηγ. κ. Β. Θ. Σταυρίδης γράφει γιὰ τὰ θυρανοῖξια τοῦ ἀνακαινισθέντος ναοῦ τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης τοῦ Πασαβαζέ (Συκῆς) τὴν 14 Δεκ. 2008, τὴν προσλαλιὰ τοῦ Σεβασμ. κ. Ἀθανασίου γιὰ τὴν ἴδια περίστασιν καὶ τὴν ὁμιλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου.

Τέλος, ὁ κ. Β. Θ. Σταυρίδης παραθέτει βιβλιοπαρουσίες τῶν δύο βιβλίων τοῦ Orhan Türker, *Ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη στὴν Μπούργκαζ, Ἱστορία ἐνὸς μικροῦ νησιοῦ*, Ἰσταμπούλ, ἐκδ. Σέλ, σσ. 72 καὶ *Ἀπὸ τὴν Χαλκηδόνα εἰς τὸ Καδήκιοϊ, Ἡ ἱστορία τῆς χώρας τῶν Τυφλῶν*, Ἰσταμπούλ, ἐκδ. οἶκος Σέλ, σσ. 103.

Στὸ Παράρτημα δημοσιεύονται φωτογραφίες μητροπολιτῶν Χαλκηδόνος, τάφων πατριαρχικῶν στὸ κοιμητήριον τοῦ

Ἁγίου Ἰγνατίου τῆς Χαλκηδόνος καὶ στὸ Βαλουκλή, τῶν ἐπιγραμμάτων στὶς ἀνακαινίσεις τῶν ναῶν.

Τελικῶς, καὶ τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ πολυγραφοτάτου καθηγητοῦ κ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου εἶναι θησαυρὸς γνώσεων γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀσιανὴ Μητρόπολη τῆς Χαλκηδόνος, τοὺς διατελέσαντες μητροπολίτες τῆς κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, τοὺς ναοὺς τῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορία τῶν 22 ἀπὸ τῆς 33 κοινότητες, κείμενες ὅλες, ὡς εἶναι φυσικὸ, στὴν ἀσιατικὴ πλευρὰ τῆς, μέχρι καὶ τοῦ δυτικῆς Εὐξείνου Πόντου (Ζογκουλντάκ). Τὸν ἀναγνώστη, καὶ ἐν γένει τὸν φιλόστορα, τὸν ἱκανοποιεῖ ἡ συνεχὴς ἀνακαινίσις ναῶν τῆς τὴν τελευταία δεκαετία, ἡ στοργικὴ φροντίδα τῶν ὁμογενῶν γιὰ τὴ συντήρηση τῶν μνημείων καὶ τῆς παραδόσεως. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ κ. Β. Θ. Σταυρίδου εἶναι πολὺτιμο ταμεῖο πληροφοριῶν γιὰ τὴν ἱστορικὴ Χαλκηδόνα καὶ τὴν Ρωμιοσύνη τῆς χαρισάμενης ἐποχῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλπιδοφόρας σημερινῆς. Ἡ ἔκδοσις εἶναι πολυτελεῆς χάρις καὶ στὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐκδοτῶν ἀδελφῶν Κυριακίδου τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἁθ. Ε. Καραθανάσης

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ, Ἁπόστολος Παῦλος καὶ Κόρινθος, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Κόρινθος, 23-25 Σεπτεμβρίου 2007), τόμ. Α΄-Β΄, Ἐκδόσεις Ψυχογιός (Ἀθήνα) 2009.

Μία ἀπὸ τὶς πλέον σημαντικὲς συλλογικὲς ἐκδόσεις τῶν τελευταίων χρόνων στὸν κῶρον τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν δύο ὀγκοδέστατων χαρτόδετων τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου

«Ἁπόστολος Παῦλος καὶ Κόρινθος: 1950 χρόνια ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Κορινθίους», ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Κόρινθο στὶς 23-25 Σεπτεμβρίου 2007 μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δήμου Κορινθίων καὶ τὴ συνεργασία πολλῶν τοπικῶν φορέων. Στὶς ἐργασίες τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου συμμετεῖχε πλῆθος ἐπιφανῶν μελετητῶν τοῦ προσώπου, τῶν ἔργων καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον καὶ παρουσιάστηκαν συνολικὰ 96 ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις στὰ ἑλληνικά, ἀγγλικά, γαλλικά καὶ γερμανικά. Ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν ὡς ἄνω εἰσηγήσεων, ἡ θεματολογία τῶν ὁποίων καλύπτει πολλὰ καὶ ποικίλες πλευρὰς τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἰδιαίτερη θεολογικὴ του διδασκαλία, ὅπως ἡ ἀνάστασις, ἡ ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ σωτηρία, ἡ μεταμόρφωσις καὶ ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ κόσμου, ἡ ἐξέτασις γραμματολογικῶν ζητημάτων, ἰδιαίτερων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του, προβλημάτων ποὺ ἀφοροῦν στὴ σχέση του μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες, τὶς φιλοσοφικὲς τάσεις, τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη καὶ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, τὰ ἰδιαίτερα κοινωνικοπολιτικὰ ζητήματα ποὺ κλήθηκε νὰ ἀντιμετωπίσει, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ διαχειρίστηκε.

Ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐπιστημονικῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου ἦταν ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Πατρολογίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Στυλιανὸς Παπαδόπουλος, Κορινθίος στὴν καταγωγὴ, καὶ μέλη τῆς οἱ εἰδικοὶ στὶς περὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη σπουδὲς Καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ.κ. Χρῆστος Καρακόλης, Σωτήριος Δεσπότης, Κωνσταντῖνος Μπελέζος, Θωμᾶς Ἰωαννίδης

καὶ Σταμάτιος Χατζησταματίου. Τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἐπιμέλειας ἔκδοσης τῶν δύο ὀγκοδεστάτων αὐτῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου ἀνέλαβε, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κωνσταντῖνος Μπελέζος, συνεργῆς τῶν συναδέλφων του Καθηγητῶν κ.κ. Σωτηρίου Δεσπότη καὶ Χρήστου Καρακόλη.

Ἡ παράθεση τῶν εἰσηγήσεων στὸ ἐν λόγῳ ἔργο γίνεται μὲ ἀλφαβητικὴ σειρά (βάσει τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων) καὶ ὄχι ἀνὰ συνεδρία, βάσει τοῦ προγράμματος τοῦ Συνεδρίου, ὅπως ἴσως θὰ περίμενε κανεὶς, καὶ τοῦτο προφανῶς γιὰ λόγους εὐκολίας, δεδομένου ὅτι τὸ Συνέδριο διεξήχθη μὲ τὸ σύστημα τῶν παράλληλων συνεδριῶν. Οἱ δύο ὀγκῶδεις τόμοι τῶν Πρακτικῶν ἀποτελοῦνται συνολικὰ ἀπὸ 1654 σελίδες, μὲ τὸν μὲν πρῶτο τόμο νὰ περιλαμβάνει 754 σελίδες καὶ εἰδικὸ ἔνθετο 16 σελίδων μὲ ἔγχρωμο φωτογραφικὸ ὕλικό, τὸν δὲ δεῦτερο 880. Ἡ ἔκδοσή τους ἔγινε μὲ τὴν εὐγενικὴ χορηγία τῆς Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοικήσεως Κορινθίας καὶ τοῦ Δήμου Κορινθίων, ὑλοποιήθηκε δὲ ἀπὸ τὴν Ἐκδόσεις Ψυχογιὸς Α.Ε., στὴν ὁποῖα καὶ ἀξίζουν συγχαρητήρια γιὰ τὸ τελικὸ ἔκδοτικὸ ἀποτέλεσμα.

Βασίλειος Δ. Τζέρεπος, Δρ. Θ.

«Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴν ἐκπαίδευση», Πρακτικὰ ἡμερίδας-Εἰσηγήσεις, ΕΚΠΑ-Θεολογικὴ Σχολή, Ἀθήνα 2009.

Στὴν 5 Νοεμβρίου 2008 πραγματοποιήθηκε στὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν ἡμερίδα μὲ θέ-

μα «Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴν ἐκπαίδευση», τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας μὲ τὴ μορφή τῶν κυρίων εἰσηγήσεων ἀποτελεῖ τὸ ὕλικό τοῦ παρόντος μικροῦ τόμου, ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε πρόσφατα. Μετὰ τὴν παράθεση – γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ἀποτύπωσης τῶν σχετικῶν καιρεισμῶν, δημοσιεύονται μὲ τὴ σειρά-ἀφενὸς στὸ Α΄ μέρος, οἱ εἰσηγήσεις: 1) «Τὸ Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν (ταυτότητα καὶ προοπτικές)» τοῦ Κωνσταντῖνου Δελγκωσταντῆ (Καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν). Στὸ κείμενό του ὁ εἰσηγητῆς ἐπικαλούμενος τὴν ἐκπαιδευτικὴ-θεολογικὴ ἐπικαιρότητα τῆς χρονιᾶς ἐκείνης (καλοκαίρι 2008) μὲ τὴν ἔκδοση τῶν ἐγκυκλίων ἀπὸ τὸ ΥΠΕΠΘ γιὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἀνατρέχει στὴν ἐξειδικευμένες προτάσεις γιὰ τὸ περιεχόμενό του (Χ. Γιανναρᾶ, Ν. Μασσοῦκα, Π. Καλαϊτζίδη, Σ. Ζουμπουλᾶκη) καὶ μὲ ἀδρές γραμμὲς περιγράφει τὸ παρὸν τοῦ μαθήματος στὸ σημερινὸ σχολεῖο. Ἡ ἀποβολὴ τοῦ κατηχητισμοῦ καὶ τῆς μονοφωνίας, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ὁμολογίας ἢ τῆς μύησης θεωροῦνται ἀπὸ τὸν εἰσηγητῆ θετικὲς ἐξελίξεις, καθὼς ἀναδεικνύεται ὁ παιδαγωγικὸς καὶ γνωσιακὸς χαρακτῆρας του, ὁ ὁποῖος σαφῶς ὑπηρετεῖται ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων καὶ τῶν νέων σχολικῶν βιβλίων, μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ μάθημα ἀποκτᾷ εὐρύτητα, κινητοποιεῖ τὴν κρίση τῶν μαθητῶν, διδάσκει καὶ προβάλλει τὸ ρόλο τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ διαμόρφωση πολιτισμοῦ, ἀπαντᾷ σὲ ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματα, ὑπερασπίζεται κοινωνικοὺς ἀγῶνες, τονίζει τὴ συμβολὴ τῶν θρησκευτικῶν στὴ θεμελίωση τοῦ «παγκόσμιου

ἤθους». Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκη τῆς ὑποχρεωτικότητας στὴν παρακολούθησή του, ἐνῶ οἱ προτάσεις γιὰ τὸν «ὁμολογιακόν», «θρησκευολογικόν», «βιβλικόν» ἢ «πολιτιστικόν» χαρακτῆρα του, ἐμπλουτίζουν τὸ δημόσιο διάλογο μὲ ἐπιχειρήματα καὶ θέσεις. Ὁ εἰσηγητὴς θεωρεῖ ὅτι ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ μαθήματος μὲ ὑλικὸ πού «παρακολουθεῖ» τὰ νέα πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα ἀλλὰ καὶ οἱ κατάλληλοι χειρισμοὶ ἐκ μέρους τῶν θεολόγων ἐκπαιδευτικῶν, πού ἀσκοῦν τὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή ὡς παιδεία ἐλευθερίας ἀποτελοῦν κάποιες ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς μόνιμης παρουσίας τοῦ μαθήματος στὸ σχολικὸ πρόγραμμα καὶ τῆς χρησιμότητάς του στὴ μαθητικὴ ζωή. 2) «*Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν σὲ Εὐρωπαϊκὴ διάσταση (Συγκριτικὲς διαπιστώσεις καὶ προοπτικὲς)*» τοῦ Ἰμμανουήλ Περσελῆ (Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν). Ἡ κρατοῦσα ἄποψη –ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. ὡς τὰ μέσα τοῦ 20οῦ σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο– πὼς τὰ Θρησκευτικὰ στὸ σχολεῖο συντελοῦν στὴ διαμόρφωση ἠθικῶν ἄρα καὶ νομοταγῶν πολιτῶν-ὑπηκόων, ἔδωσε σταδιακὰ τὴ θέση της σὲ μία καινούργια ἀντίληψη προσαρμογῆς στὰ νέα μορφωτικὰ καὶ κοινωνικοοικονομικὰ δεδομένα, πού προέκυψαν στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸ 1960 καὶ ἔξῃς, ὀφειλόμενα στὸ μεταναστευτικὸ κῆμα, στὴ πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας, στὰ ποικίλα πολιτικοκοινωνικὰ προβλήματα (ἐξοπλισμοί, πυρηνικὰ ὄπλα, ναρκωτικά, τρομοκρατία, ἀνεργία, ἄστεγοι, μόλυνση περιβάλλοντος). Ἡ νέα αὐτὴ παιδαγωγικὴ θεώρηση βλέπει τὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή ὡς παράγοντα συνειδητοποίησης ἐκ μέρους

τοῦ μαθητῆ ὄλων τῶν δυνατοτήτων πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν ὑπέρβαση κρίσεων, τὴν ἀπάλειψη διαφορῶν, τὴν ἀμβλυνση ποικίλων ἀντιθέσεων. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ λειτουργεῖ καὶ ἡ θρησκευολογικὴ περιοχόμενου εὐρωπαϊκὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή, ἀφοῦ μὲ τὴ γνώση τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ἰδιαιοτήτων τους, ὁ μαθητὴς ἐθίζεται στὴν στάση σεβασμοῦ, ἀνοχῆς καὶ διακριτικότητας, χωρὶς παράλληλα νὰ παραθεωρεῖ τὴν –λόγῳ ἡλικίας τῶν μαθητῶν– ἔντονη ἀνάγκη κάλυψης θεμελιωδῶν ὑπαρξιακῶν ἀναζητήσεων, πού σχετίζονται μὲ τὸ βάθος τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, τὴν παρουσία τοῦ θανάτου κ.λπ. Στὸν ἀντίποδα ὄλων αὐτῶν καὶ γιὰ συγκεκριμένους ἱστορικοκοινωνικοὺς λόγους, ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή στὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα, ἀντιλοῦσε περιοχόμενο ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ ὀρθόδοξη διδασκαλία καὶ παράδοση, ἐνῶ ἡ διδακτικὴ πράξη χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα ἔντονο ἠθικὸ χαρακτῆρα καὶ προσανατολισμό. Ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμη ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή σκοπεύει στὴν μετάδοση τῶν ἀληθειῶν τῆς Ὁρθοδοξίας στοὺς μαθητὲς, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἢ θέλει νὰ καταστήσει ἐνεργὰ μέλη τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησίας. Ὁ εἰσηγητὴς θεωρεῖ ὡς ἐπιφανειακὲς τὶς ἀλλαγές πού προέκυψαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ἐπισημάνοντας τὸ πρόβλημα τῆς ἄγνοιας τῶν πορισμάτων τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας ἀλλὰ καὶ τῶν σημερινῶν μορφωτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων. Ὁ παραγόμενος προβληματισμὸς θέτει ἐρωτήματα σχετικά μὲ τὴν ἀνάγκη ἐναρμόνισης τῶν σκοπῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ περι-

χομένου τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς στήν Ἑλλάδα μέ τά Εὐρωπαϊκά πρότυπα. Ἡ διεύρυνση τῶν σκοπῶν, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου διδασκαλίας, ἡ ἀντικειμενική (sic) διδασκαλία τῶν ἄλλων θρησκειῶν, θεωροῦνται ἀναγκαῖες ὅσο καὶ ἀπόλυτα λογικὲς ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες δὲν πρόκειται νὰ ὑποβαθμίσουν τὴ σημασία Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης οὔτε θὰ περιορίσουν τὴν ἐμβέλεια τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

Στὰ «Πορίσματα» τοῦ Α' Μέρους, το-νίζεται πὼς ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή συμβάλλει οὐσιαστικά στὴ γνώση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας, στὴν ἐμπέδωση τῆς εἰρήνης, στὴ θεμελίωση τοῦ παγκόσμιου ἥθους, στὴν προάσπιση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, στὴν προαγωγή τῆς κριτικῆς σκέψης, στὴν ἀντιμετώπιση ὑπαρξιακῶν προβλημάτων. Ὡστόσο οἱ διάφορες διατυπωθεῖσες προτάσεις γιὰ τὸ περιεχόμενο ἢ τὸν χαρακτήρα τοῦ μαθήματος, θεωροῦνται ὡς πιθανὲς αἰτίες ὑποτίμησης ἢ καὶ συρρίκνωσης τοῦ μαθήματος καὶ δὲν ἐξετάζονται συνθετικά. Ἡ ἐκτίμηση τῆς πρότασης γιὰ ὀμολογιακὸ μάθημα ὡς τῆς πλέον ἐνδειγμένης ἔρχεται σὲ φανερὴ ἀντίθεση ἢ καὶ ἀντίφαση μέ τὴν ἀναγνώριση τοῦ κινδύνου τῆς «ὀμολογιακοποίησης» (sic) τοῦ μαθήματος, παραπέμποντας γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ σὲ σχετικὸ ὑπόμνημα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου πρὸς τὸ ΥΠΕΠΘ. Παρὰ ταῦτα ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη βελτίωσης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὕλικου (ἀναλυτικὰ προγράμματα, σχολικὰ βιβλία, μέθοδοι διδασκαλίας) γιὰ μία πληρέστερη προσέγγιση ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς καὶ μέ τὴ συνδρομὴ τῶν νέων τεχνολογιῶν.

Στὸ Β' Μέρος παρατίθεται ἡ εἰσήγηση τοῦ Thomas Kothmann, ἐπικούρου καθηγητῆ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Regensburg μέ θέμα «*Ὁ μορφωτικὸς χαρακτήρας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὴ δημόσια ἐκπαίδευση*» (Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, 4-5 Δεκεμβρίου 2008). Τὸ νέο γιὰ τὴν Εὐρώπη πολιτικὸ σκηνικὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης ὁδηγεῖ στὴν ἀνάγκη καὶ κοινῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, ὅπως συνιστᾶ καὶ ἡ γνωστὴ «Ὁδηγία 1720» τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία ὑπογραμμίζει τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς γιὰ τὴ δημοκρατία, μέ ἓνα μάθημα Θρησκευτικῶν θρησκευογνωστικοῦ χαρακτήρα, χωρὶς νὰ παραθεωρεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτισμικὴ σημασία της. Στὶς πολυπολιτισμικὲς καὶ πολυθρησκευτικὲς δημοκρατίες ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση, ἀλλὰ δημόσια, καθὼς ἐπηρεάζει ἀρνητικὰ ἢ θετικὰ τὴν ἀλληλοκατανόηση, δικαιολογώντας ἔτσι τὴν παρουσία τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὸ δημόσιο σχολεῖο. Ἡ παρουσία τοῦ μαθήματος ὡς ὑποχρεωτικοῦ σὲ 73 τουλάχιστον «μὴ χριστιανικὲς» χώρες τοῦ κόσμου, δικαιολογεῖ ἀσφαλῶς τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸν χαρακτήρα του ποὺ διαφέρει ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, παρουσιάζοντας ποικιλία «μοντέλων», ἀπὸ τὴ Γερμανία (ὀμολογιακὸ ὑποχρεωτικὸ) στὴν Ἰσπανία (ὀμολογιακὸ προαιρετικὸ) καὶ ἀπὸ τὴν Τσεχία (ὀμολογιακὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ προαιρετικὸ) στὴν Ἀγγλία (θρησκευογνωστικό-θρησκευολογικὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ). Στὴ συνέχεια ὁ καθηγητῆς Kothmann παρουσιάζει ἐκτενῶς τὸ μά-

θημα και τη θέση του στη χώρα του. Στη Γερμανία το μάθημα διαθέτει συνταγματική κατοχύρωση, διαμορφώνεται σε συμφωνία με τις βασικές αρχές κάθε θρησκευτικής κοινότητας, είναι κατ' επιλογήν υποχρεωτικό (δηλ. αντί αυτού, μάθημα Ἡθικῆς), πρόκειται για μάθημα ένταγμένο σε ένα σχολείο που υπηρετεί την κοινωνία της γνώσης, πού λειτουργεί με ένα τρόπο κριτικό. Το γεγονός αυτό δεν αντιστρατεύεται με το χριστιανικό μορφωτικό ιδεώδες, δηλ. να καταστεί ο άνθρωπος «εἰκὼν Θεοῦ» και να αναγνωρίσει έπομένως τὸν προορισμό του, ὅπως φανερώνεται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγὸ τῆς ζωῆς του. Ἐπιπλέον τὸ ΜΘ λειτουργεῖ ὑπὲρ τῆς βιβλικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀπαραίτητη προϋπόθεση για τὴν κατανόηση, τὴ μετοχή και τὴ διατήρηση τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔχει ὡς διδακτικὸ στόχο, νὰ ἀνακαλύπτουν οἱ μαθητὲς με προσωπικὸ τρόπο τὴ Βίβλο για τὴν νοσηματοδότηση τῆς ζωῆς τους, ἀφοῦ τὸ «ΜΘ ἐκφράζει τὸ βιβλικὸ μήνυμα ὄχι μόνο ὡς ἱστορικὸ δεδομένο, ἀλλὰ θέλει ταυτόχρονα νὰ εἶναι ἀνοικτὸ στὴν προσωπικὴ πρόσκληση τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο», ὅπως ὀρίζεται μεταξὺ ἄλλων, στὶς κατευθυντήριες ἀρχές τοῦ μαθήματος στὴ Βαυαρία. Ἐπομένως ἡ λειτουργία τοῦ ΜΘ δὲν περιορίζεται μόνο στὴ διαφωτιστικὴ-πληροφοριακὴ, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται κυρίως στὴν ἠθικὴ-ἐκπολιτιστικὴ, πού συνδέεται με τὶς ἔννοιες-κλειδιά «μετάδοση ἀξιών» και «ἀγωγή ἀξιών», καθὼς ἔχει συνειδητοποιηθεῖ και ἀπὸ τὸ κοσμικὸ κράτος ἡ σπουδαιότητα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων στὴ διαμόρφωση προσωπικοῦ προσανατολισμοῦ συμπεριφορᾶς. Τὸ

ΜΘ προσφέρεται ὡς ἐφόδιο ζωῆς στὸ βιωματικὸ περιβάλλον τοῦ σχολείου, δίνοντας ἀπαντήσεις ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο στὸ ἐρώτημα για τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα δὲ και με τὴν ἀξιοποίηση τῆς «ῶρας ἐπαφῆς», τῆς συνάντησης δηλαδή τοῦ πάστορα τῆς τοπικῆς ἐνορίας με τοὺς μαθητὲς ἐνὸς σχολείου. Ὁ καθηγητὴς Kothmann καταλήγοντας θεωρεῖ πὼς τὸ σχολεῖο μέσα στὴν κοινωνία τῆς γνώσης εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἐνδιαφέρεται για τὸ ζήτημα τῆς θρησκείας. Τὸ ΜΘ πρέπει νὰ συντελεῖ περισσότερο στὴν ἰκανότητα ἐρμηνείας τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος παρὰ στὴν μετοχή σ' αὐτό, χωρὶς ὡστόσο νὰ χάνει τὴ σχέση του με τὴν Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς μάθημα Ἡθικῆς ἢ ἀξιακῶν ἀρχῶν, καθὼς ἡ θρησκεία δὲν εἶναι συνώνυμη με τὴν Ἡθικὴ, ἐνῶ πρέπει νὰ ἀπαντᾶ και σὲ ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ σχολείου, καθὼς ἀγγίζει πολλὲς πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς (τέχνη, ἱστορία, λογοτεχνία κ.λπ.), ἐνῶ φυσικὰ πρέπει νὰ λειτουργεῖ με τὴ δυνατότητα ἐξαιρέσεως ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν.

Τὴν ἐνδιαφέρουσα και μεστὴ εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Kothmann ἀκολουθεῖ παράρτημα, στὸ ὁποῖο περιέχονται οἱ ἐγκύκλιοι τοῦ ΥΠΕΠΘ για τὸ μάθημα και τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν μαθητῶν, ἐπιστολὲς τοῦ τότε ὑπουργοῦ, τοῦ συνηγόρου τοῦ Πολίτη καθὼς και ἡ παρέμβαση τῆς Θεολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν για τὸ συγκεκριμένο θέμα, ἂν και πιθανῶς, τὸ αἶτημα τοῦ ἀναγνώστη τῶν πρακτικῶν θὰ ἦταν ἕνας δημιουργικὸς ἐπίλογος-κλείσιμο, ὡς προσπάθεια κριτικῆς σύνθεσης τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν τριῶν εἰσηγήσεων, για τὴν παραγωγή μίας πρότασης σχετικῆς με τὸ πλαίσιο τοῦ μαθή-

ματος στο σύγχρονο Έλληνικό-ευρωπαϊκό σχολείο, γεγονός που θα συνιστούσε άφορμή γόνιμου διαλόγου με όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς για την έξοδο από την κρίση και την ανάδειξη μίας νέας δυναμικής πορείας του ΜΘ σε ένα «νέο σχολείο».

Γεώργιος Παπαδόπουλος

Α' Επισημονικό Συμπόσιο της Νεοελληνικής Έκκλησιαστικής Τέχνης, Πρακτικά (Θεολογική Σχολή Παν. Ἀθηνῶν, 14-15 Μαρτίου 2008), Ἀθήνα 2009.

Στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν, πὸν προλογίζει ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Γερῶνυμος Β', περιλαμβάνονται εἰσηγήσεις, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν σὲ ζητήματα Νεοελληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης καὶ ἄπτονται ὄλων τῶν ἐπιμέρους τομέων, δηλ. Ἀρχιτεκτονική (Ναοδομία), Ζωγραφική (Ἀγιογραφία-Εἰκονογραφία), Γλυπτική (Ἀνάγλυφα, Ταφικὰ μνημεῖα, Μικροξυλογλυπτική), Ἱστορία (Ἐνοριακὰ ἀρχεῖα), Συντήρηση ἔργων Τέχνης καὶ ἐφαρμοσμένες τέχνες, Βυζαντινὴ Μουσική. Πρόκειται γιὰ ἓνα πανόραμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Νεοελληνικῆς πραγματικότητας στὸν χῶρο τῆς τέχνης, ἃν καὶ κάθε τομέας ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑποστηρίξει ἰδιαίτερο συμπόσιο.

Οἱ σύγχρονοι Νεοέλληνες, καὶ ἰδιαίτερα οἱ κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας ἀλλὰ καὶ ἄλλων μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, ἀγνοοῦν συνήθως τὴν ἱστορία τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν μνημείων τῆς πόλης τους καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ εἰσηγήσεις τοῦ συμποσίου αὐτοῦ ἀποτελοῦν μίαν καλὴ εὐκαιρία μίας πρώτης τουλάχιστον

γνωριμίας μαζί τους. Τὸ παρελθόν (ναὸς Ταξιαρχῶν Καλαμάτας, ναοὶ καὶ ἐξωκλήσια τῆς Σαλαμίνας, ναοδομία Θεσσαλικῶν Ἀγρῶν 19ου αἰ., ἡ Ἡπειρώτικη παράδοση, οἱ τρικλίτες βασιλικὲς τοῦ 19ου αἰ.) συμπλέκεται μὲ τὸ παρὸν (ναοὶ Χριστιανικῆς Θεσσαλονίκης ἀ' μισοῦ 20οῦ αἰ., ζητήματα ναοδομίας στὴν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰ.) ἐνῶ δὲν ἀπουσιάζει τὸ παρὸν καὶ ἡ προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον (Προβληματισμοὶ καὶ προτάσεις γιὰ τὴ σύγχρονη ναοδομία). Ὁ ἀναγνώστης θὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὶς ἀγιογραφικὲς ἐπιδόσεις Νεοελλήνων ζωγράφων, οἱ ὁποῖοι ἂν καὶ ὑπογράφουν μεγάλα ἔργα τῆς κοσμικῆς ζωγραφικῆς δὲν ὑποτιμοῦν τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ ζωγραφικὴ παράδοση. Ἀπὸ τοὺς Αἰνίτες ζωγράφους τοῦ 19ου αἰ. περνᾶμε στὶς εἰκόνες τέμπλου τοῦ Ἱ. Ν. Ἀγ. Κων/νου καὶ Ἑλένης Μάνδρας Ἀττικῆς, ἔργο τοῦ Πολυχρόνου Λεμπέση, τὸ ἔργο τοῦ Τήνιου Φραγκίσκου Δεσίπηρ (1808-1888), ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦ Σπ. Χατζηγιαννόπουλου στὴν Πάτρα. Ὁ 20ὸς αἰώνας τῆς Νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Ἀγῆνορα Ἀστεριάδη στὴν Παλαιὰ Ἐπισκοπὴ Τεγέας ἢ τὸν Σπύρο Βασιλείου στὸν Ἅγιο Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ θρησκευτικὰ θέματα στὸ ἔργο τοῦ Πασχάλη Χαραλαμπίδη (1906-1978), καθὼς καὶ μὲ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τοῦ Νέου (Ψυρρῆ), καθὼς καὶ ἔργα τῶν Σπ. Πελεκάση (Ἀγ. Γεώργιος Κυψέλης), Ἀπ. Γκραϊκου (Ἀγ. Μαρίνα Θεσσεῖου) καὶ Κ. Ἀρτέμης (Ταξίαρχος Πεδίου Ἀρεως). Μὲ εἰδικότερες εἰσηγήσεις παρουσιάζονται οἱ δυτικὲς ἐπιδράσεις στὸν διάκοσμο τῆς Χρυσοσπλιώτισσας (δεκαετία '70), θέματα ἁρμονίας καὶ ἀνάλυσης ἐσωτερι-

κῆς δομῆς μίας εἰκόνας, τὰ ἀντίβολα ἢ σχέδια ἐργασίας (Συλλογὴ Μακρῆ-Μαργαρίτη), φωτογραφικὲς μαρτυρίες τῆς δράσης ἀγιογραφικοῦ ἐργαστηρίου στὸ Ἱερόν Ὅρος καὶ τέλος ἡ ἔννοια τοῦ «ζωγραφικοῦ χώρου» στὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ.

Ἡ Μαρμαρογλυπτικὴ πὺν γνωρίζει ἰδιαίτερον ἀνθισπ κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰ. στὸ Ἱερόν Ὅρος θά «ζήσει» μεγάλες στιγμὲς μὲ τὰ ἔργα τῶν Τηνίων καλλιτεχνῶν Φιλιπποτῆ, Χαλεπᾶ, ἀφῶν Μαλακατέ, ἀφῶν Φυτάλη ἀλλὰ καὶ νεωτέρων, μὲ ποικίλα ἔργα (ἄμβωνες, τέμπλα, θρόνοι, βαπτιστήρια, καμπαναριὰ κ.λπ.), ἐνῶ φυσικὰ ἰδιαίτερον μνεία γίνεται γιὰ τὰ κοιμητηριακὰ μνημεία, τὰ ὁποῖα ἀποτέλεσαν ἰδιαίτερο πεδίο καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης. Μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ χαράκτ-ξυλογλύπτῆ-χαλκογράφου Ἱ. Πλατῆ (1838-1928), παρουσιάζεται ἡ συνέχεια τῆς μεγάλης παράδοσης τοῦ Βυζαντίου στὰ ἔργα μικρογλυπτικῆς ἀπὸ μάρμαρο, ξύλο ἢ πολῶτιμα μέταλλα.

Ἡ συντήρηση τῶν ἔργων τέχνης καὶ μάλιστα αὐτῶν πὺν λόγῳ λειτουργικῆς χρήσης ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου ὑπόκεινται περισσότερο σπὴ φθοροποιὸ ἐπίδραση τοῦ χρόνου ἀποτελεῖ μία μεγάλη πρόκληση γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες συντηρητῆς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης. Ἡ σχετικὴ εἰσῆγηση, ἀν καὶ γενικοῦ χαρακτήρα, ἐπισημαίνει τὶς αἰτίες τῶν φθορῶν στὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ προτείνει τρόπους καὶ τεχνικὲς συντήρησης. Ἡ περιπέτεια ἐνὸς ἐνοριακοῦ ἀρχείου (Ἱερ. Δημητρίου Ψυρρῆ) ἀπὸ τὴν προθήκη τοῦ παλαιοπώλη στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ε.Λ.Ι.Α καὶ τὸ περιεχόμενό του, ἀποτελεῖ θέμα εἰσῆγησης ἀλλὰ καὶ ἐρέθισμα γιὰ τὸν ὑποψῆφιο ἱστορικό-

ἐρευντῆ τῶν δομῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς. Ἡ ἐπιβίωση ἢ ἀναβίωση τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης στὶς ἐφαρμοσμένες τέχνες σπὴν Ἀθήνα (τέλη 19ου-ἀρχὲς 20οῦ αἰ.), παρουσιάζεται μὲ συγκεκριμένα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα σὲ εἰδικὴ εἰσῆγηση καὶ συμπληρῶνει γνώσεις γιὰ τὴν ἱστορία μίας ἐποχῆς πὺν περνοῦσε σταδιακὰ σπὴν νεωτερικὴτητα.

Ἡ ἱστορία τῶν μεγάλων θεωρητικῶν τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ 19ου αἰ. καὶ τοῦ ἔργου τους, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τῆς νεοελληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης, τὸ κωδικογραφικο-μελωδουργικό ἔργο τοῦ δάσκαλου μουσικῆς Δ. Παπαδόπουλου (19ος αἰ.), καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ψαλτικῆς θητείας τοῦ Συμωναίου Ζαφείριου Ζαφειρόπουλου, ἀποτελοῦν θέματα εἰσηγήσεων πὺν φωτίζουν ἕνα μᾶλλον ἄγνωστο –ἀφοῦ ἐνδιαφέρει μόνο εἰδικῶς– τομέα τῆς Νεοελληνικῆς Ἑκκλησιαστικῆς κληρονομιάς.

Τὰ θέματα τῶν εἰσηγήσεων τοῦ παραπάνω Συμποσίου ὑπηρετοῦνται ἀπὸ Πανεπιστημιακοὺς δασκάλους, ὑποψῆφους διδάκτορες καὶ εἰδικοὺς ἐπιστήμονες. Τὰ κείμενα τῶν εἰσηγήσεων συνοδεῦνται ἀπὸ φωτογραφίες, κατόψεις, σχεδιαγράμματα, ἐνίστε δὲ καὶ ἀπὸ ἐξαντλητικὲς –στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ– βιβλιογραφίες. Βέβαια πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ περιεχόμενες εἰσηγήσεις ὡς πρὸς τὴν βαρῦτητα τοῦ θέματος, τὴ διαπραγμάτευση καὶ τὴν παράθεση τῶν στοιχείων δὲν εἶναι «ἰσοτίμες» μεταξὺ τους, καθὼς εἶναι ἐμφανεῖς κάποιες «ἐλλείψεις» τεχνικῆς φύσεως (π.χ. παραπομπές), οἱ ὁποῖες ὡστόσο δὲν μειῶνουν σημαντικὰ τὴν ἀξία τοῦ συνόλου, τοῦ ὁποῖου τὸ κεντρικό θέμα ἀποτελεῖ ὁδηγὸ

για μελλοντικά ανάλογα έργα. Η ανάγκη γνωριμίας με τις στιγμές του Νεοελληνικού μας ιστορικού παρελθόντος και έρμηνείας των παραμέτρων που διαμόρφωσαν τρόπο ζωής, ήθος και ένεπνευσαν την καλλιτεχνική έκφραση, οδηγεί τα τελευταία χρόνια στη διοργάνωση ανάλογων με το παρόν, συνεδρίων. Η έντονη στροφή προς την αρχαιότητα και η εκ νέου ανακάλυψη της δόξας του Βυζαντίου λίγο αργότερα άφησε στο περιθώριο του ενδιαφέροντος σημαντικές στιγμές του Νεοελληνικού βίου από τους πρώτους μετεπαναστατικούς χρόνους μέχρι τουλάχιστον τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι σημερινοί έρευνητές ανασύρουν από τη λήθη εικόνες ζωής και τεχνικά έπιτεύγματα, πρόσωπα και διαδρομές, έργα και ήμερες δημιουργών, των οποίων τα έργα μένουν «άφανη», καθώς τα προσπερνάμε βιαστικά στις καθημερινές μας μετακινήσεις. Η αναβίωση αυτής της εποχής και η μελέτη της θα προσφέρει στο σημερινό κάτοικο της πρωτεύουσας και όχι μόνο, στοιχεία και γνώσεις για το πρόσφατο παρελθόν της πόλης του, τα μνημεία της, τους δημιουργούς και την κοινωνικοπολιτική ατμόσφαιρα που αποτυπώθηκε πολλές φορές σε καλλιτεχνικές αναζητήσεις. Η έκδοση των Πρακτικών του Α΄ Συμποσίου της Νεοελληνικής Έκκλησιαστικής Τέχνης, η οποία συμπίπτει χρονικά με την συνεχιζόμενη στην Έθνική Πινακοθήκη της έκθεσης των σχεδίων του Έρνέστου Τσίλερ, που άφησε έντονο το αποτύπωμα της έμπνευσής του την ίδια χρονική περίοδο, αλλά και με την επανέκθεση των θησαυρών του Βυζαντινού Μουσείου από την άλωση της Πόλης μέχρι τον 20ο αί., θέτει υποθήκη για το μέλ-

λον, ανάλογης συνέχειας με την έμπλοκή περισσοτέρων έρευνητών και την ανάδειξη, αποτύπωση και μελέτη του παραθεωρημένου και υποτιμημένου πλούτου της Νεοελληνικής Έκκλησιαστικής Τέχνης.

Γεώργιος Παπαδόπουλος

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΥΦΑΝΤΗ, *Άγιου Φραγκίσκου της Άσσίζης Άπαντα, Άποτυπώσεις πνευματικής ζωής*, έκδ. Μαΐστρος.

Ο συγγραφέας, όπως σημειώνει στην Είσαγωγή, μεταφράζει τα κείμενα και σχολιάζει. Ο Πρόλογος ανήκει στον Σεβασμιώτατο πατέρα Ιωάννη Σπιτέρη, Καθολικό Άρχιεπίσκοπο Κερκύρας.

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια αυξάνονται οι μελέτες από τον χώρο της Όρθόδοξης Θεολογίας σχετικά με το πρόσωπο του Άγιου Φραγκίσκου. Ο ίδιος συγγραφέας αριθμεί μέχρι σήμερα άλλες τρεις μελέτες γύρω από το θέμα του Άγιου Φραγκίσκου:

1. *Τα μικρά άνθη του Άγιου Φραγκίσκου*, Άθήνα, Έλληνικά Γράμματα, 2002.

2. *Η Θεολογία του Φραγκίσκου της Άσσίζης. Όρθόδοξη Κριτική Προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη, 2004.

3. *Όρωας συνάμα και Όγιος: Τό ανθρωπολογικό ιδεώδες του Νίκου Καζαντζάκη και ό Φραγκίσκος της Άσσίζης*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 2007.

Στην παρούσα μελέτη μεταφράζονται Όπαντα τα έργα του Άγιου Φραγκίσκου στα Νέα Έλληνικά. Ο κοσ Όφαντης γνωρίζει και μεταφράζει άριστα τό πρωτότυπο κείμενο στην έλληνική γλώσσα, αποδίδοντας παράλληλα μέσα στο κείμενο τό θεολογικό ύφος του Άγιου.

Αὐτὴ ἡ θεολογικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου ἀποτελεῖ καὶ τὸ δυσκολότερο ἐγχείρημα στὴν προσπάθεια τῆς μετάφρασης. Ὁ Φραγκίσκος δὲν γράφει ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἀπαγγέλει στὸν σύντροφο καὶ μαθητὴ του Λέοντα στὸ ἰταλικὸ ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς του. Στὴ συνέχεια ὁ Λέοντας τὰ μεταφράζει στὰ λατινικὰ μὲ μοναδικὲς ἐξαιρέσεις τὸν «Ὑμνο τῶν Πλασμάτων» καὶ ἓνα μικρὸ κείμενο πρὸς τὶς μοναχὲς τῆς Ἁγίας Κλάρας, ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Φραγκίσκο στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἄριστη μετάφραση τῶν κειμένων καὶ ἡ ἐξαίσια ἀπόδοση τοῦ θεολογικοῦ ὕφους καὶ περιεχομένου τῶν κειμένων τοῦ Φραγκίσκου πείθει τὸν ἀναγνώστη νὰ στραφεῖ πρὸς μία βαθύτερη ἀνάλυση καὶ προσέγγιση τῆς φραγκισκανικῆς ἐμπειρίας.

Ἡ προσφορὰ αὐτῶν τῶν κειμένων στὴν νεοελληνικὴ ἐπιτρέπει στὸν ἀναγνώστη μία μοναδικὴ ἐμπειρία καὶ μία μοναδικὴ δυνατότητα. Ἀνακάλυψη τῆς ἀγιουσύνης σὲ χώρους ἐκτὸς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἐμβάνθυση σὲ κείμενα τὰ ὁποῖα ἄνετα θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς κείμενα ἀπολύτως ἐκφράζοντα τὴν Ὁρθόδοξη ἀσκητικὴ ἐμπειρία. Ἡ ἀσκησιμότητα, ἡ ὑπακοή, ἡ ἀγάπη, ἡ φτώχεια διατρέχουν τὰ κείμενα τοῦ Φραγκίσκου, ζωοποιοῦνται καὶ φωτίζονται χριστολογικὰ καὶ ἀγιοπνευματικὰ.

Τὸ ὑλικὸ κατατέμεται ὡς ἑξῆς: α) Εἰσαγωγή. Κατ' ἀρχὰς παρουσιάζεται ἡ σχέση τοῦ Φραγκίσκου μὲ τὸ κοινωνικὸ περιθώριο τῆς ἐποχῆς του, τοὺς ζητιάνους καὶ τοὺς λεπρούς, γεγονὸς ποὺ τὸν ὀδηγεῖ στὴν δημιουργία ἑνὸς ἀντισυμβατικοῦ καὶ ριζοσπαστικοῦ τρόπου κατανόησης καὶ βίωσης τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Ὁ Φραγκίσκος ἀπορρίπτει

μία συμβατικὴ ἐρμηνεῖα ἀποδοχῆς τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐπιλέγει τὴ ρῆξιν τῆς συνάντησης μὲ τὸν Νυμφίο. Ἡ ρῆξις αὐτὴ εἶναι παράλληλα καὶ κοινωνικὴ (ἀποποιεῖται τὴν πατρικὴν περιουσίαν) καὶ ἐκκλησιαστικὴ (σύγκρουσις μὲ τὸν Πάπα Ἰννοκέντιο ΙΙΙ). Ὁ Φραγκίσκος ἀρνεῖται κάθε εἶδους σχέση μὲ τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὰ χρήματα καὶ κάθε μορφή ἐξουσίας, ἀκόμη καὶ τῆς πνευματικῆς: «Ἡ πνευματικὴ ἐξουσία εἶναι ἀφορμὴ πώσεως, οἱ ἔπαινοι αἰτία ἀφανισμοῦ».

Σημαντικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Φραγκίσκου ἀποτελεῖ ἡ συνύπαρξις κτιστοῦ - ἀκτίστου. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἀντιθετικὰ μεγέθη. Ἡ φύσις νοεῖται ὡς κτίσις, δηλ. ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀγαπτικῆς καὶ ἐλευθερῆς δημιουργικῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ εὐλόγημένη. Μέσα στὸν κῆπο τῆς θείας ἀγάπης, ὅλα σχετίζονται, ἀλληλοπεριχωροῦνται καὶ συνδέονται μὲ μία διάθεση οὐσιαστικῆς καὶ κυριολεκτικῆς «συν-χώρησης», μοιράζονται εἰρηνικὰ τὸν ἴδιον χώρον. Μιὰ βαθιὰ θεοκεντρικὴ κατανόηση τῆς δημιουργίας ἀγκαλιάζει τὰ πάντα. Κάθε τι μαρτυρεῖ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Ὁ Φραγκίσκος αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀγάπην καταφεύγει στὴν ποίησιν, στὴ δοξολογίαν καὶ στὴν ὕμνονογιαν. Ὁ «Ὑμνος τῶν Πλασμάτων» κατορθώνει, σύμφωνα μὲ τὸν Π. Ὑφαντῆ, «νὰ νευρώσῃ μὲ ἓνα μεταφυσικὸ ρίγος ἓνα ἀπὸ τὰ συγκινητικότερα κατορθώματα τῆς πρῶτης ἰταλικῆς γλώσσας». Ὁ Φραγκίσκος ἐνοποιεῖ θεολογίαν καὶ ζωὴν, τὴ στιγμὴν ποὺ ἡ ἐποχὴ του κατακυριεύεται ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν γνώσιν.

β) Ὑπαντα. Τὰ ἔργα τοῦ Φραγκίσκου ἐκδίδονται χωρισμένα σὲ τρεῖς ἐνότιες ἢ κατηγορίες. Ἡ πρώτη τιλοφορεῖται *Κανόνες καὶ Παραινέσεις*. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα αὐτὰ διαβάζουμε τὸν πρῶτο, ἀλλὰ μὴ ἐγκεκριμένο ἀπὸ τὸν Πάπα, Κανόνα τοῦ Φραγκίσκου. Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται ὁ τελικὸς καὶ ἐγκεκριμένος ἀπὸ τὸν Πάπα Κανόνας τοῦ Φραγκίσκου, ἡ Διαθήκη του, ἡ Διαθήκη τῆς Σιέννας, ὁ Κανόνας γιὰ τὰ ἐρημητήρια, τὰ γραπτά του πρὸς τὸ γυναικεῖο τάγμα καὶ οἱ Παραινέσεις.

Ἡ δευτέρη ἐνότιη, παρουσιάζει τὶς διασωθεῖσες *Ἐπιστολές* τοῦ Φραγκίσκου καὶ ἡ Τρίτη ὑπὸ τὸν τίτλο *Ὑμνοι καὶ Προσευχές* περιλαμβάνει τὰ ποιητικά, ὕμνολογικά καὶ λειτουργικά ἔργα του.

Ἡ *Βιβλιογραφία*, ἑλληνικὴ καὶ ξένη, εἶναι ὑποδειγματικὴ· τὸ μόνο ἴσως πρόβλημα εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει ξεχωριστὴ κατανομὴ ἄρθρων καὶ μονογραφιῶν. Τὸν τόμο ὀλοκληρῶνει *Εὗρετήριο* κύριων ὀνομάτων καὶ ἐνοιῶν.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Π. Ὑφαντῆς, «ἡ γνωριμία μὲ τὸν Φραγκίσκο τῆς Ἀσίζης εἶναι μιὰ πρότασις ζωῆς, συνολικὴ καὶ ἀράγιστη, ἡ ὁποία παραπέμπει (ἴσως ἀνεπίγνωστα) στὶς ἡσυχαστικὲς κορυφώσεις τῆς ἀνατολικῆς πνευματικότητας». Οἱ μεταφράσεις του ἀποδίδουν πιστότητα τὸ φραγκισκανικὸ πνεῦμα καὶ τὴ γλωσσικὴ ἀξία τῆς ἐποχῆς τους. Πιστεύω, ὅτι ὁποῖος θέλει νὰ μελετήσει σὲ βάθος τὴ θεολογία καὶ τὴ πνευματικότητα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας, θὰ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ προσεγγίσει τὰ κείμενα τοῦ Φραγκίσκου μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξαιρετικὴ μεταφραστικὴ ἐργασία.

Χριστόφορος Ἀρβανίτης

ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Χριστιανοὶ στὸν δημόσιο κῶρο. Πίστη ἢ πολιτιστικὴ ταυτότητα;*, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα, 2010, σσ. 190.

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴ θέσις τῆς θρησκείας γενικότερα ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰδικότερα στὸ δημόσιο κῶρο μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ μετανεωτερικοῦ κόσμου ἔχει ἐνσκήψει ἐσχάτως στὸ προσκήνιο καὶ τῆς ἑλλαδικῆς πραγματικότητας. Τὸ βιβλίον ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ ἐντάσσεται σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν προσοτικὴ ἀνιχνεύσις τοῦ status questionis τοῦ σχετικοῦ προβληματισμοῦ. Ὁ συγγραφέας του, ὁ Σταῦρος Ζουμπουλάκης, γνωστὸς τόσο γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ του στὰ λογοτεχνικὰ δρώμενα, ὅσο καὶ γιὰ τὸν παρεμβατικὸν λόγον στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἐπιχειρεῖ μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀνθολόγιον, παλαιότερα δημοσιευμένων κειμένων, νὰ ψηλαφίσει καὶ νὰ ἀνιχνεύσει προτάσεις ἐνὸς στέρεου, ὀριμου ἀλλὰ προπάντων ψυχραίου λόγου.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴ μονογραφία ἢ αὐτοτελὲς καὶ ἐνιαῖον ἔργον. Ὅσο ἄποτελεῖται ἀπὸ δεκαπέντε αὐτοτελῆ κείμενα, ποὺ μὲ ἀφορμὴ εἴτε τὸ ἔργον καὶ τὴ δράσις συγκεκριμένων στοχαστῶν, εἴτε τὴ μελέτη ποικίλων θεσμικῶν ζητημάτων, ἔχει ὡς ἀξονικὴ συνιστώσα τὴν ἀναζήτησις τοῦ τρόπου παρουσίας καὶ μαρτυρίας τῶν χριστιανῶν στὸ δημόσιον κῶρον.

Στὸ πρῶτον κείμενον «Σημειώσεις γιὰ τὴ χριστιανικὴ στροφή τοῦ Γιώργου Θεοτοκά», ὁ συγγραφέας ἐξετάζει μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἴδιου τοῦ λογοτέχνη τὴν πορεία του πρὸς τὸν Χριστιανισμό, ἀναρωτόμενος ἐὰν τελικὰ ὁ Θεοτοκάς ἀμφιταλαντευόταν μεταξὺ ἐνὸς χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ μιᾶς εὐαγγελικῆς πί-

σπς. Ὁ Ζουμπουλάκης ἀποφεύγει νὰ δώσει ἀπάντηση καθὼς ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ ἀσφαλὲς συμπέρασμα.

Τὸ ἐπόμενο μελέτημα ἀφορᾷ σὲ συζήτηση πάνω στὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Δ. Πάλλα, *Ὁρθοδοξία καὶ Παράδοση* καὶ ἐπιγράφεται «Ἀπὸ τὴν Ὁρθοδοξία ὡς περιεχόμενο πίστεως στὴν Ὁρθοδοξία ὡς πολιτιστικὴ παράδοση». Μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ ἀναδύεται τὸ καθοριστικῆς σημασίας ἐρώτημα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ αὐτοβιογραφικὸ αὐτὸ βιβλίο τοῦ Πάλλα, γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ πολιτισμοῦ καὶ ὀρθοδοξίας ἢ πίστεως εἰς Χριστόν. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ἐρώτημα ποῦ τίθεται εἶναι: ὑπάρχει ὀρθοδοξία χωρὶς πίστη;

Στὸ «Τὸ Σύνορο καὶ ὁ Χρῆστος Γιανναράς», κείμενο ποῦ προέρχεται ἀπὸ συνέντευξη ἀποτίμησις τῆς θεολογικῆς γενιᾶς τοῦ '60 ποῦ ἔγινε τὸ 2005 στὸ Βόλο, ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσει μὲ κριτικὸ τρόπο τὴν θεολογικὴ πρόταση τῆς ἀποθηκοποιήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ γνωστοῦ στοχαστῆ Χ. Γιανναρά. Μὲ ἀφετηρία τὴν πορεία τοῦ πρωτοποριακοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '60 περιοδικοῦ («τὸ Σύνορο»), ὁ συγγραφέας σκιαγραφεῖ τὴν ἀνέλιξη μιᾶς βασικῆς πεποιθήσεως τοῦ Γιανναρά γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα ἀπελευθέρωσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἀπὸ τὴν «αἰχμαλωσία» τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ νομιτισμοῦ.

Στὸ ἐπόμενο κείμενο μὲ τίτλο «ὁ Θάνατος Λίποβατς ὡς χριστιανὸς στοχαστής», ὁ Ζουμπουλάκης συζητᾷ σὲ ἕνα ἐπίπεδο πρωτόλειου ἐγχειρήματος, τὴ χριστιανικὴ συνιστώσα τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ στοχαστῆ Θάνατος Λίποβατς, μὲ ἐνδιαφέ-

ροντα στὴ ψυχανάλυση καὶ πολιτικὴ φιλοσοφία. Ὅπως θεωρεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ μιὰ βασικὴ παράμετρο τοῦ ὅλου ἔργου του, εἶναι αὐτὸς ποῦ τελικὰ προσδίδει σ' αὐτὸ μιὰ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία.

Στὸ «Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ καὶ τὸν Χρῆστο Παπανικολάου», ὁ Σ. Ζουμπουλάκης μὲ ἀφορμὴ ἕνα ναῖσκο «ἱστορημένο» ἀπὸ τὸν ἅγιολόγο Χ. Παπανικολάου σχολιάζει τὴν πραγματικότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς στὶς μέρες μας, μὲ ἐπίκεντρο τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀρτηριοσκληρώσεις αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς.

Στὴ συνέχεια, μὲ τὸ κείμενο «Τὸ ἀναγνωτικὸ ἐγχειρίσμα τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τοῦ Βόλου» ὁ συγγραφέας περιγράφει τὰ βασικὰ γνωρίσματα καὶ ἀξιολογεῖ τὴν πορεία καὶ τὴν προσφορὰ στὸ θεολογικὸ προβληματισμὸ ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα στὴ διακίνηση τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν ποῦ λειτουργεῖ στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Δημητριάδος.

Στὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ μὲ τίτλο «Ἡ γεωγραφικὴ ἀνακατανομὴ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες», ὁ συγγραφέας λαμβάνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἔκδοση ἑνὸς θρησκευτικοῦ Ἄτλα στὴ Γαλλία, προκειμένου νὰ στοχαστεῖ, ἀφ' ἑνὸς μὲν πάνω στὴ σημαντικὴ μεταβολὴ τῆς γεωγραφικῆς ἀνακατανομῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ ἐπίκεντρο τὸν λεγόμενον Τρίτο κόσμον καὶ ὄχι πλέον τὴν Εὐρώπη, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ παρουσία τῆς Ὁρθοδοξίας στὸν διαρκῶς μεταβαλλόμενο κόσμον, παρὰ τὴν ἀπουσία τῆς τόσο ἀπὸ τὸν Τρίτο Κόσμον ὅσο καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε δημιουργικῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως.

Στό «Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἱεραποστολή» ὁ Ζουμπουλάκης φαίνεται ὅτι προεκτείνει τὸν προβληματισμὸ τοῦ προηγουμένου μελετήματος, συζητώντας τὰ προβλήματα καὶ τὶς προοπτικὲς τῆς ἱεραποστολῆς μὲ ἀφετηρία τὸ βιβλίον τοῦ Θ. Ν. Παπαθανασίου *Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται*.

Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφέας θὰ ἐπιχειρήσει νὰ προτείνει μιὰ ἐφαρμοσὶμη λύση σὲ σχέση μὲ τὸ θρησκευτικὸ μάθημα στὴν Ἑλλάδα, λαμβάνοντας ὑπόψη καὶ τὴν ὑπαρξὴ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μουσουλμάνων μαθητῶν στὰ σχολεῖα. Ἔτσι στὸ κείμενο «Τὰ θρησκευτικὰ ὡς βιβλικὸ μάθημα καὶ οἱ μουσουλμάνοι μαθητές», ὁ Ζουμπουλάκης καταρχὰς σχολιάζει τὶς ἀκραῖες προτεινόμενες λύσεις (περὶ ὁμολογιακοῦ ἢ θρησκευτικοῦ μαθήματος), ἐπαναδιατυπώνοντας στὴ συνέχεια μιὰ παλαιότερη πρότασή του γιὰ τὸ θρησκευτικὸ μάθημα ὡς βιβλικὸ, παρουσιάζοντας τὰ ἰσχυρὰ πλεονεκτήματα τῆς πρότασης αὐτῆς σὲ ἓνα μάλιστα πολυπολιτισμικὸ σχολεῖο.

Τὸ «Ἰσλαμικὸ μαντίλι στὸ οὐδετερό-θρησκο σχολεῖο» εἶναι ἓνα κείμενο ποὺ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴ διεθνή συζήτηση γιὰ τὴ θέση εὐρύτερα τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων καὶ εἰδικότερα τῆς ἰσλαμικῆς μαντίλας στὰ δημόσια σχολεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα στὴν οὐδετερό-θρησκὴ πραγματικότητα τῆς Γαλλίας.

Ἡ «Κρίση τοῦ 2005» ἀποτελεῖ μιὰ παρεμβατικὴ συνέντευξη τοῦ συγγραφέα ποὺ δόθηκε σὲ μιὰ ἰδιαίτερα δύσκολη χρονικὴ συγκυρία γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τὸ 2005, ὅπου κυριαρχοῦσαν στὰ μέσα ἐνημέρωσης εἰδήσεις καὶ σχόλια γιὰ ἀλλεπάλληλα σκάνδαλα δικαστικά, οικονομικά κ.ἄ. στοὺς κόλπους τῆς Ἱεραρχίας.

Στὸ ἴδιο πλαίσιο κινεῖται καὶ τὸ μελέτημα «Ὁ ἀρχιμανδριτισμὸς, θανάσιμη ἀσθένεια τῆς Ἐκκλησίας», ὅπου ὁ συγγραφέας μὲ τὸ γλαφυρὸ ὕφος του ἐξετάζει μιὰ θεσμικὴ ὄψη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὸν ἀρχιμανδριτισμὸ, ποὺ ἀντικατροπίζει κατὰ τὸν Ζουμπουλάκη ἓνα εἶδος «ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς παθολογίας» τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας.

Στὸ κείμενο «Δεσποτικὸ πάθος» ὁ συγγραφέας σχολιάζει μὲ ἰδιαίτερα κausτικό τρόπο τὸ ἦθος καὶ τὴν ποιότητα ἑνὸς ἀπὸ τὰ πολυάριθμα θρησκευτικὰ ἔντυπα ποὺ ἐκδίδονται ἀπὸ τὶς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ δύο τελευταῖα κείμενα ἔχουν συναφῆ θεματολογία. Μὲ τίτλους «Ἐκλογὲς χωρὶς δημόσια διαβούλευση καὶ ἓνα ἀπευκταῖο ἐνδεχόμενο» καὶ «Ἐκκλησία: Συλλειτουργία ἐπισκόπου, κλήρου καὶ λαοῦ. Στ' ἀλήθεια;», τὸ μὲν πρῶτο ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἐπικείμενη τότε (τὸ 2008) ἀρχιεπισκοπικὴ ἐκλογή καὶ γίνεται σχολιασμὸς τοῦ τρόπου καὶ τῆς ποιότητας τοῦ «προεκλογικοῦ ἀγῶνα» τῶν ὑποψηφίων, ἐνῶ τὸ δεῦτερο συζητᾶ ἐπὶ τῆς οὐσίας ἓνα κλασικὸ ζήτημα γιὰ τὸ ρόλο καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης τὶς πρακτικὲς δυσλειτουργίες τῆς συνοδικότητας, ὅπως αὐτὴ λειτουργεῖ μὴ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὸ λόγο καὶ τὸ ρόλο ὄλων τῶν πιστῶν.

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ περιδιάβαση στὰ κείμενα τοῦ σπονδυλωτοῦ βιβλίου τοῦ Σ. Ζουμπουλάκη, κάθε καλοπροαίρετος ἀναγνώστης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ διαβλέπει τὸν βαθὺ πόνον ἑνὸς χριστιανοῦ –πέρα ἀπὸ κάθε εἶδους ὁμολογιακῆς ἐτικέτης– γιὰ τὴ σύγκυση τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτιστικῶν κριτηρίων,

ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο γιὰ τὴν συγκεκριμένη ἢ καὶ ἀπολεσμένη ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνειδησία. Πρὶν ὀλοκληρώσουμε αὐτὴν τὴν παρουσίαση θὰ θέλαμε νὰ σταθοῦμε σὲ δύο σημεῖα, προκειμένου νὰ προωθήσουμε ἓνα βῆμα παραπέρα τὸ σχετικὸ προβληματισμό.

Ἡ σχέση Ἐκκλησίας καὶ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ ἓνα ζήτημα ἰδιαίτερα σύμπλοκο τὸ ὁποῖο οὔτε εὐκόλη ἀλλὰ οὔτε καὶ τελεσίδικη ἀπάντηση μπορεῖ νὰ λάβει καὶ τοῦτο καθόσον ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας ἐξακολουθεῖ νὰ πορεύεται πρὸς τὴν ἐκπλήρωσή της, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ἐξακολουθεῖ ἐπίσης νὰ ζεῖ μεταξὺ τοῦ «ἤδη καὶ τοῦ ὄχι ἀκόμη». Ὡστόσο, τὴν ἴδια στιγμή σὸ διάβα τῆς ἱστορίας πολὺ συχνὰ ὑφίσταται σύγχυση προὑποθέσεων καὶ κριτηρίων ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας της, στὸν τρόπο θεώρησης τῆς σχέσης εὐαγγελίου καὶ πολιτισμῶν, μὲ συνέπεια ἡ Ἐκκλησία (ἀλλὰ καὶ ἡ θεολογία) νὰ ἐπιβιβάζεται συχνὰ στὸ ἄρμα τῆς ἐκάστοτε «αὐτοκρατορίας», μετατοπίζοντας τὸ κέντρο βάρους τῆς ὀπτικῆς της ἀπὸ τὴν ἐρχόμενη Βασιλεία, στὰ βασιλεία τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Σ. Ζουμπουλάκη νομίζω πὼς καλοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀναγκαίου ὅσο καὶ ἐπείγοντος ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς πλεύσης τῆς «νῆος» τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐνα δεύτερο σημεῖο πού χρειάζεται ἓνα ἐπιπλέον σχόλιο ἀφορᾷ στὰ περὶ τῆς συνοδικότητας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ συνοδικότητα, ὡς γεγονός (εὐχαριστιακῆς) κοινωνίας, ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα πάνω στὸν ὁποῖο θεμελιώνεται ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ εἶναι ἐπίσης περισσότερο ἀλήθεια ὅτι πολὺ συχνὰ λόγω θεολογικῆς σύγχυσης ὁ συνοδικὸς θεσμὸς

μετατρέπεται σὲ εὐκόλο στόχο, λόγω τῶν ποικίλων παρεκτροπῶν καὶ ἀλλοιώσεων τοῦ περιεχομένου του ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε φυσικοὺς φορεῖς του. Ἄλλωστε παρὰ τὸ γεγονός ὅτι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ἡ θεώρηση δηλ. τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς Εὐχαριστίας, βρῖσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ εὐρύτερου θεολογικοῦ-διαχριστιανικοῦ προβληματισμοῦ, ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, ὃχι μόνο στὴν ἑλλαδικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ εὐρύτερα στὸν ὀρθόδοξο κόσμο, ἐλάχιστα ἔχει ὑποστῆ τὴν «καλὴ ἀλλοίωση», ἐξακολουθώντας νὰ λειτουργεῖ ὡς ἓνας θεσμὸς πρωτίστως διοικητικὸς λαμβάνοντας ἀποφάσεις γιὰ «τρέχοντα θέματα ἡμερήσιας διάταξης» ἀποκομμένους κατὰ κύριο λόγο ὃχι μόνο ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ καὶ εὐχαριστιακὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα. Ἀντίθετα ὁμως ἐὰν ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνειδησία ἀντιλαμβάνοταν τὸν ἐπίσκοπο ὡς τὸν κατεξοχὴν λειτουργὸ καὶ κεφαλὴ τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης, ὡς ἐκφραστὴ τῶν ποικίλων ἐν κοινωνίᾳ χαρισμάτων τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ –χωρὶς ἀξιολογικὲς ἢ ἄλλες διακρίσεις καὶ διαβαθμίσεις κληρικῶν καὶ λαϊκῶν– πού ὡς ἓνα στόμα ἐκφράζει καὶ ἀναφέρει τὴν τοπικὴ τοῦ Ἐκκλησία ἐνώπιον τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐν συνόδῳ ἐπισκόπων ὅσο καὶ τοῦ ποιμνίου του– ἀναμένοντας μάλιστα τὴν ἐκ μέρους του ἀποδοχὴ του διὰ τοῦ λειτουργικοῦ «ἀμῆν», σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἐμφιλοχωρήσει κάθε διάσταση μετατροπῆς τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος σὲ ἐξοσιαστικὴ μανία, «δεσποτικὸ πάθος» ἢ ἀκόμη καὶ ἐθναρχικὴ, πολιτισμικὴ ἀποστολή. Νομίζουμε

ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ προσφέρει μιὰ πρώτης τάξεως εὐκαιρία γιὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ὀρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ διερωτηθεῖ μετὰ διάθεσιν εἰλικρίνειας καὶ αὐτοκριτικῆς ποιός εἶναι τελικὰ ὁ κύριός της καὶ ἡ ἀποστολή της.

Νικόλαος Ἀσπρούλης

Ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Εὐρώπης. Σκέψεις γύρω ἀπὸ μία σειρά ἀμερικανικῶν βιβλίων γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπην.

Τὸ πρόσφατο βιβλίον τοῦ Ἀμερικανοῦ συγγραφέα Christopher Caldwell, *Reflections on the Revolution in Europe. Immigration, Islam and the West*, ἐκδ. Doubleday, New York 2009, καθὼς καὶ μία σειρά νέων βιβλίων στὴν Ἀμερική σχετικὰ μετὰ τὸ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπην, (βλ. Ὑποσημ. 6), εἶναι ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὶς παρακάτω σκέψεις. Σύμφωνα μετὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συγγραφέα ἡ Εὐρώπην ἀρχίζει νὰ χάνει τὴν δυτικὴ ταυτότητά της ἐξαιτίας τῆς μουσουλμανικῆς μετανάστευσης. «Ἡ Εὐρώπην μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκόμην μία ἡπειρὸς μετὰ ἓνα γηγενῆ πληθυσμὸν στὸ ἐσωτερικὸν της;», ρωτᾷ ὁ συγγραφέας. Ἡ ἀπάντησός του ἀρνητικὴ. Ἄλλοι ὅμως μελετητὲς στὴν Εὐρώπην δηλώνουν ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς σύγχρονης βιβλιογραφίας στὴν Ἀμερική μᾶλλον ἀποπροσανατολίζει τὴ συζήτησιν μετὰ λανθασμένα ἐρωτήματα καὶ ἀπαντήσεις¹. Ἀλλὰ ἐὰν τὸ κάθε ἐπιστημονικὸν βιβλίον πρέπει νὰ

μιλᾷ μετὰ σοβαρότητα καὶ εἰλικρίνεια, ὁ συγγραφέας Christopher Caldwell, σύμφωνα μετὰ τοὺς εἰδικοὺς ἀναλυτὰς, δὲν περιγράφει ὀλόκληρον τὴν «ἀλήθειαν» σχετικὰ μετὰ τοὺς μουσουλμάνους τῆς Εὐρώπης.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ Γαλλίαν, οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα σχετικὰ μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 2005 (σελ. 142), ἔρχονται σὲ πλήρη ἀντίθεσιν μετὰ τὶς ἐργασίες τῶν Γάλλων ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι βλέπουν στὶς μελέτες τους, χωρὶς ἐξαιρέσιν, ὅτι τὰ βίαια αὐτὰ γεγονότα δὲν ὀφείλονται σὲ φονταμενταλιστικὰς ἰσλαμικὰς ὁμάδας, ἀλλὰ στὴν ἀστυνομικὴ βία, στὶς διακρίσεις, στὸ δημογραφικὸν πρόβλημα, τὴν ἀνεργίαν κ.λπ.² Ἡ Ἐκθεσὶς τῆς Ὀμάδας Crisis Group, «*La France face à ses musulmans: Émeutes, jihadisme et dépolitisation*»³, ὑπογραμμίζει ὅτι ὑπάρχουν δύο ὁμάδες, πὺρ ἐξουσιάζουν τὸ τοπίον τῶν προαστίων τῆς Γαλλίας: Πρῶτον, οἱ νέοι οἱ ὅποιοι προσελκύονται σὲ διεθνιστικὸν σαλαφιστικὸν Ἰσλάμ, τὸ ὁποῖον ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ θέσιν του στὴ δημόσια σφαῖρα, καὶ δευτέρον οἱ νέοι οἱ ὅποιοι προσελκύονται ἀπὸ ἓναν μαζικὸν ἀποκοιλοκρατισμὸν, τὴν ἀνομίαν, τὶς κοινωνικὰς ἀνισότητες καὶ ὀδηγοῦν σὲ ἀποδιοργάνωσιν τὶς σύγχρονες ἀστικὰς κοινωνίας. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν ὑπάρχει ταύτησιν μετὰ κανένα συγκεκριμένον θρησκευτικὸν κίνημα.

1. Γιὰ τὸ Ἰσλάμ στὴ Γαλλίαν βλ. τὴ μελέτη τῶν Jonathan LAURENCE, JUSTIN VAISSE, *Intégrer l' Islam. La France et ses musulmans, enjeux et reussites*, Ἐκδ. Odile Jacob, Paris 2007 καὶ τοῦ OLIVIER ROY, *L' Islam mondialisé*, ἐκδ. Seuil, Paris 2002.

2. Βλ. σχετικὰ “Violences urbaines de l'automne 2005”, στὴν ἴσοσελίδα http://www.strategie.gouv.fr/article.php3?id_article=353&ar_recherche=violences+urbaines.

3. Βλ. τὴ σχετικὴ Ἐκθεσὶς στὴν ἴσοσελίδα <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?l=2&id=4014>.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Caldwell γιὰ τὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο στὴν Εὐρώπη συνεχίζεται μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Γαλλικοῦ Συμβουλίου Μουσουλμανικῆς Λατρείας (Conseil Français du Culte Musulman) ὡς μία ἀπαιτητικὴ καὶ «βίαιη» ὁργάνωση («strident», σελ. 200). Ὅποιοι ὅμως γνωρίζουν καὶ ἐλάχιστα τὴν ὑπαρξη CFCM, μπορεῖ νὰ διαβεβαιώσει ὅτι ἡ ὑπαρξή του ἔχει καθαρὰ συμβολικὴ σημασία καὶ ὅτι εἶναι ἀνίκανο νὰ δώσει ἀπαντήσεις στὰ θρησκευτικὰ καὶ βασικὰ πολιτικὰ ἐρωτήματα. Ἡ περιγραφή τῆς παραπάνω ὁργάνωσης ὡς «βίαιη» μᾶλλον βρίσκεται στὸ ἐπίπεδὸ τῆς φαντασίας.

Τὰ παραδείγματα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας Caldwell εἶναι ἀρκετά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι οἱ λανθασμένες προσεγγίσεις στὸ βιβλίο του, ἀλλὰ οἱ παραλήψεις του. Πράγματι, τὸ βιβλίο τοῦ Caldwell δὲν περιγράφει τὸ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ περιγράφει ἓνα Ἰσλάμ ὡς ἀπειλὴ γιὰ τὴν Εὐρώπη, συλλέγοντας ἐπιλεκτικὰ ὅλα τὰ ἀρνητικὰ καὶ ἀνησυχητικὰ στοιχεῖα καὶ παραλείποντας τὰ θετικὰ στοιχεῖα. Τὸ βιβλίο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀκολουθεῖ μία ἀμερικανικὴ μεθοδολογία περιγράφοντας μὲ μελανά χρώματα τὰ θέματα τῆς φτώχειας, τὰ ἐγκλήματα καὶ τὰ αὐξημένα ποσοστὰ φυλάκισης, χωρὶς νὰ γίνεται καμία ἀναφορὰ στὴν πρόοδο μὲ τὴν ἔνταξη τῶν μεταναστευτικῶν πληθυσμῶν στὸ εὐρωπαϊκὸ τοπίο (Γαλλία, Δανία κ.λπ.). Τὴ δεκαετία 1980-1990 π.χ. ἦταν ἀδύνατο γιὰ τοὺς μουσουλμάνους στὴ Γαλλία νὰ οἰκοδομήσουν ἓνα μουσουλμανικὸ τέμενος, λόγω τῆς σοβαρῆς ἀντίθεσης καὶ τῆς ἀνησυχίας τῶν δημοτικῶν Συμβουλίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιθέσεων

ἀνάμεσα στὶς διάφορες ὁμάδες (Μαροκίνοι, Ἀλγερινοὶ κ.ά.). Χρησιμοποίησαν ὡς χώρους λατρείας σὲ ὑποβαθμισμένες περιοχὲς ὑπόγεια πολυκατοικιῶν, πρῶν γκαράζ ἢ διαμερίσματα ποὺ ἔχουν διαμορφωθεῖ γιὰ νὰ φιλοξενοῦν τοὺς ἑκατοντάδες πιστοὺς τοῦ Κορανίου ποὺ θέλουν νὰ προσευχηθοῦν καὶ κάτω ἀπὸ δύσκολες προϋποθέσεις, ὑπόγεια ἢ διαμερίσματα πολυκατοικιῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ στὴν Ἑλλάδα⁴. Ἡ κατάσταση ἔχει βελτιωθεῖ σημαντικὰ στὴν Εὐρώπη παρὰ τὶς ἀντιδράσεις γιὰ τοὺς μιναρέδες στὴν Ἑλβετία⁵. Φυσικὰ ὅλα αὐτὰ δὲν σημαίνουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν προβλήματα καὶ ὅτι ἡ ἀνάδειξη ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ Ἰσλάμ γίνεται μὲ ἀνώδυνο τρόπο. Οἱ παρατηρήσεις ὅμως τῶν Ἀμερικανῶν συγγραφέων γιὰ τὸ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπη ἀποτελοῦν μόνον προβλέψεις καὶ κινδυνολογίες, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν κοινωνιῶν στὶς εὐρωπαϊκὲς Χῶρες. Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε μέσα ἀπὸ τὴν πάλι τῶν τάξεων, τὶς πολιτικὲς ἰδεολογίες (Φασισμός, Κομμουνισμός), τοὺς ὀλοκληρωτισμοὺς (Ἰταλία, Γερμανία, πόλεμος τῆς Ἰσπανίας κ.λπ.) καὶ τώρα ἡ με-

4. Βλ. τὴ μελέτη - χαρτογράφηση γιὰ τὰ τζαμιά ποὺ ὑπάρχουν στὴν Ἀθήνα τῆς Εἰδικῆς Συννοδικῆς Ἐπιτροπῆς Συμπαραστάσεως Παλινοστούτων Μεταναστῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, «Ὁ χάρτης τοῦ Ἰσλάμ στὴν Ἑλλάδα», Ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα*, 14.02.2010.

5. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὴ μελέτη τοῦ OLIVIER MOOS, «Du minaret à la question musulmane: la nouvelle critique de l' Islam», στὸ PATRICK HAENNI-STÉFANE LATHION (ἐπιμέλ.), *Les Minarets de la siscorde. Éclairage sur un débat suisse et européen*, ἐκδ. Infolio, Paris 2009.

τανάστευση δημιουργεί σίγουρα νέες προκλήσεις με την αλλαγή του ευρωπαϊκού πληθυσμού.

Η κύρια θέση του Caldwell φαίνεται να είναι λίγο απροσδιόριστη σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους συγγραφείς, οι οποίοι βλέπουν στο άμεσο μέλλον είτε ένα αναπόφευκτο εξισλαμισμό της Ευρώπης, είτε την έλευση της «ευρωπαϊκής»⁶. Ο συγγραφέας κάνει την υπόθεση ότι η συνάντηση ανάμεσα στην κουρασμένη μετανεωτερική Ευρώπη από τη μία και η άφιξη στην Ευρώπη μίας κυρίαρχης μουσουλμανικής κουλτούρας, μέσα από το μεταναστευτικό κίνημα και το δημογραφικό πρόβλημα, θα καταλήξει στην άνατροπή της δυτικής ταυτότητας της Ευρώπης. Αυτή η υπόθεση στηρίζεται σε δύο αμφισβητήσιμες προϋποθέσεις: Η πρώτη αφορά στον αριθμό των μουσουλμάνων που φθά-

νουν στην Ευρώπη. Ο συγγραφέας κάνει μία λανθασμένη σύγκριση με τον αριθμό των Ιρλανδών οι οποίοι μετανάστευσαν στη Βοστώνη, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και άλλαξαν πλήρως την ταυτότητα της πόλης. Ο συγγραφέας αναφέρει τις εκτιμήσεις του National Intelligence Council (NIC), οι οποίες προβλέπουν ότι ο αριθμός των μουσουλμάνων στη δυτική Ευρώπη θα φτάσει τα 18 εκατομμύρια, ενώ μέχρι το 2025 τα 25 με 30 εκατομμύρια⁷. Βέβαια, σε κάποιες ευρωπαϊκές Χώρες όπως η Γαλλία, και ειδικά στις αστικές περιοχές, τα ποσοστά αυτά είναι αρκετά υψηλά και αυτό θέτει μία σειρά από ερωτήματα ως προς την εθνική και θρησκευτική ποικιλομορφία.

Αυτό σημαίνει ότι η Ευρώπη βρίσκεται σε κίνδυνο; Για να μπορέσει να κατανοηθεί ή αύξηση αυτή, σύμφωνα με τον Γάλλο έρευνητή Justin Vaisse, πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν μας μερικά βασικά στοιχεία⁸: Πρώτον, στις περισσότερες ευρωπαϊκές Χώρες οι αριθμοί αυτοί αντιστοιχούν στους μουσουλμάνους εκείνους οι οποίοι δεν ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, αλλά ούτε θεωρούν και οι ίδιοι τους εαυτούς τους ως «θρησκευόμενους μουσουλμάνους». Σε μία πρόσφατη μελέτη, η οποία βασίζεται σε στοιχεία για τις οικογενειακές σχέσεις και τους απογόνους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι 3,5 μέχρι 4 εκατομμύρια πολιτών της Γαλλίας δηλώνονται ως μου-

6. Βλ. ένδεικτικά τη σχετική βιβλιογραφία: BRUCE BAWER, *While Europe Slept: How Radical Islam is Destroying the West from Within* (2006) και *Surrender: Appeasing Islam, Sacrificing Freedom* (2009). WALTER LAQUEUR, *The Last Days of Europe: Epitaph for an Old Continent* (2007). BERNARD LEWIS, *Europe and Islam* (2007). BRUCE THORNTON, *Decline and Fall: Europe's Slow Motion Suicide* (2007). MARK STEYN, *America Alone: The End of the World As We Know It* (2006). CLAIRE BERLINSKI, *Menace in Europe: Why the Continent's Crisis Is America's, Too* (2006). TONY BLANKLEY, *The West's Last Chance: Will We Win the Clash of Civilizations?* (2005). PAT BUCHANAN, *The Death of the West: How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization* (2002). MELANIE PHILIPS, *Londonistan* (2007). AYAAN HIRSI Ali, *Infidel* (2007). BAT YE'OR (Gisele Littman), *Eurabia : L'axe euro-arabe* (2006).

7. Βλ. "Global Trends 2025: A Transformed World", στην ιστοσελίδα http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf

8. Περιοδικό *Ésprit*, Ιανουάριος 2010, σελ. 240.

σουλμάνοι, κυρίως λόγω προέλευσης παρά με τη θρησκευτική τους ιδιότητα⁹. Τò δεύτερο στοιχείο ἀφορᾷ στή μετανάστευση ἀπό Χῶρες με μουσουλμανικό πληθυσμό. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς φθάνει τὶς 500.000 περίπου μετανάστες τὸ χρόνο γιὰ ὅλη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση (σὲ σύνολο 500 ἑκατομμυρίων κατοίκων). Ἐὰν προσθέσουμε καὶ τοὺς λαθρομετανάστες (περίπου 500.000), ἡ ἀποκαλούμενη «μουσουλμανικὴ» μετανάστευση δὲν ἀντιπροσωπεύει παρά τὸ 0,2% τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ τρίτο στοιχεῖο εἶναι ἡ αὔξηση τῶν μουσουλμάνων λόγω τῆς τεκνοποίησης. Οἱ εὐρωπαϊκὲς Χῶρες βλέπουν μία αὔξηση τῶν γεννήσεων ἀπὸ τὸ 1980 μέχρι τὸ 1990, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ αὔξηση ὀφείλεται, ἐν μέρει, στή συμβολὴ τῶν μεταναστῶν¹⁰.

Ὁ συγγραφέας Caldwell ἐκτιμᾷ ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει ἓνα νέο φαινόμενο στὴν Εὐρώπη, τὸ ὁποῖο ὀνομάζει «white flight», ἡ φυγὴ πολλῶν εὐρωπαίων, οἱ ὁποῖοι δὲν αἰσθάνονται πλέον «οἰκεῖοι» στὴν πόλη πού κατοικοῦν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ Γερμανοὶ ἐγκαταλείπουν τὴ Χώρα τους (109.500 τὸ 2001, 144.800 τὸ

2005), ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ὀφείλεται ἀποκλειστικά στὴν αὔξηση τῶν μεταναστῶν στὶς ἀστικές κοινωνίες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ συγγραφέας δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰ ποσοστὰ ἐπιστροφῆς τῶν Γερμανῶν (π.χ. 111.291 ἐπιστροφῆς ἔναντι 165.180 ἀναχωρήσεις τὸ 2007, δηλαδὴ περίπου 50.000 ἀναχωρήσεις, περίπου τὸ 0,06% τοῦ γερμανικοῦ πληθυσμοῦ). Οἱ ἐρμηνεῖες τῶν εἰδικῶν κάνουν τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ μετακίνηση αὐτὴ ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη μετακίνηση τῶν πολιτῶν ἐντὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καὶ λιγότερο ἀπὸ τὴν ἔλευση τῶν μουσουλμάνων στὴ Γερμανία¹¹, κάτι πού εἶναι ὑπαρκτό καὶ ὁρατό!

Ὁ Caldwell ἀναφέρεται ἐπίσης στὴ δημιουργία ἑνός «*κουλτουραλιστικοῦ ἰσλαμικοῦ στρατοπέδου*» (Team Islam) ἡ περὶ μίας «μουσουλμανικῆς κυριαρχίας» στὴν Εὐρώπη¹². Ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τὴ δολοφονία τοῦ Ὁλλανδοῦ σκηνοθέτη Theo Gogh, στὶς 2 Νοεμβρίου τοῦ 2004. Ὁ δολοφόνος Mohammed Bouyeri γεννήθηκε στὴν Ὁλλανδία καὶ ἀποτελοῦσε παράδειγμα γιὰ τὴν ἐνσω-

9. Pew's Forum on Religion and Public Life, *Mapping the Global Muslim Population*, Ὀκτώβριος 2009, στὴν ἴστοσελίδα <http://pewforum.org/newassets/images/reports/Muslimpopulation/Muslimpopulation.pdf>. Βλ. ἐπίσης ARNAUD RÉGNIER-LOILLER ET FRANCE PRIOUX, "La pratique religieuse influence-t-elle les comportements familiaux?", *Populations et Sociétés* nA447, juillet - août 2008, http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1366/publi_pdf1_447.pdf.

10. Βλ. GILLES PISON, "The population of the world (2009)", *Populations et Sociétés* no 458, juillet - août 2009, http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1475/publi_pdf2_pesa458.pdf.

11. "Record Number of Germans Moving Abroad", *Deutsche Welle*, 20 mai 2008, <http://www.dwworld.de/dw/article/0,2144,3347799,00.html>

12. Βλ. Pew Research Center de 2006 (<http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=253> καὶ <http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=254>). Ἐπίσης τὴν Gallup Coexist Index (<http://www.muslimwestfacts.com/mwf/118249/Gallup-Coexist-Index-2009.aspx>), καὶ τὸ κείμενο ἐργασίας τοῦ RONALD INGLEHART καὶ PIPPA NORRIS, "Muslim Integration into Western Cultures: Between Origins and Destinations", JFK School of Government, <http://web.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?Id=336>.

μάτωση ενός μετανάστη της δεύτερης γενιάς (σελ. 270). Η αντίδρασή του αυτή έρμηνεύεται ως μία έπιστροφή στην ισλαμική παράδοση. Όμως ο συγγραφέας δέν λαμβάνει ύπ' όφιν του τις έργασίες τών ευρωπαϊών έρευνητών γύρω από την φανταστική ταυτότητα, τó παγκοσμιοποιημένο Ίσλάμ και τις όλισθήσεις του. Ο Caldwell βλέπει στο βιβλίό του μία ένοποιημένη μουσουλμανική κουλτούρα νά διακατέχεται έχθρικά άπέναντι στη Δύση. «Υπάρχουν 1,2 δισεκατομμύρια μουσουλμάνων, οί όποιοι συνδέονται άπό τó διαδίκτυο μέσα σε μία φανταστική Ουτμα», γράφει ó συγγραφέας (σελ. 173). Με τόν τρόπο αυτό άδυνατεί νά κατανοήσει την ειρηνική ένταξη του Ίσλάμ στην Ευρώπη. Άπ' έναντίας, στο σύνολο του έργου του, τó όραμα της σύγκρουσης τών πολιτισμών είναι ύπαρκτό: «Η έπιστροφή του Ίσλάμ δέν είναι άπλά ή ανάδειξη ενός δόγματος άλλά ή ανάδειξη ενός λαού. Ό μουσουλμανικός στρατός (συμπεριλαμβανομένων και τών τρομοκρατών) είναι όλο και περισσότερο βίαιος και κυριαρχικός» (σελ. 177). Ό Caldwell έκτιμά ότι πέρα άπό τή φαινομενική παρουσία του ψυχρού πολέμου, «όπου οί πολιτικές συγκρούσεις περιστρέφονταν γύρω άπό τις οικονομικές και τις ύλιστικές ιδεολογίες της βιομηχανικής επανάστασης», ή σύγκρουση άνάμεσα στο Ίσλάμ και τή Δύση άποτελεί μία ύπαρκτή πραγματικότητα (σελ. 115). Αυτό τó όραμα δέν είναι άπαραίτητα «άμερικάνικο», άλλά μοιράζεται, κατά ένα μεγάλο μέρος, άπό όλους σχεδόν τούς σύγχρονους κουλτουραλιστές στην Άμερική.

Πώς έξηγητείται ή άνοδος αυτού του νέου λογοτεχνικού είδους; Γιατί προβάλλε-

ται περισσότερο στην Άμερική ή άποψη «περι έξισλαμισμού της Ευρώπης» και δέν γίνεται καμία άναφορά στα παρόμοια σημαντικά έργα Άμερικανών συγγραφέων για τó Ίσλάμ στην Ευρώπη, όπως οί Jytte Klausen, John Bowen, Jonathan Laurence, Jocelyne Cesari, κ.ά.;

Σύμφωνα με τούς άναλυτές ύπάρχουν τρεΐς λόγοι: Ό πρώτος είναι ή άμερικανική γεωπολιτική κατανόηση του κόσμου. Σύμφωνα με τή θεωρία της σύγκρουσης τών πολιτισμών προβλέπεται ή σύγκρουση του Ίσλάμ με άλλους πολιτισμούς. Αυτό τó παράδειγμα μπορεί, έως ένα βαθμό, νά έρμηνεύσει την τρομοκρατία, τούς πολέμους του Ίράκ και του Άφγανιστάν, καθώς και κάθε άλλη μορφή συγκρούσεων στην Ευρώπη. Μέσα σε αυτό τó άπλοποιημένο πλαίσιο, ή Ευρώπη γίνεται άντιληπτή (όπως και την έποχή του ψυχρού πολέμου) ως ένα πιόνι στην σκακιέρα της ιστορίας, ή όποία άδυνατεί νά άντιμετωπίσει τή σύγχρονη πρόκληση του Ίσλάμ. Κι αυτό άσφαλώς μπορεί νά τó άντιμετωπίσει μόνο ή Άμερική! Μία δεύτερη ύπόθεση είναι ότι αυτή ή συγκεκριμένη βιβλιογραφία άπεικονίζει περισσότερο τις έσωτερικές άνησυχίες της Άμερικής. Οί μελέτες αυτές άναζητούν την καθαρότητα ενός πληθυσμού, ό όποιος άλλοιώνεται άπό τή μετανάστευση –στην προκειμένη περίπτωση ή Ευρώπη–, έπειδή οί δομές και τά άπαγορευτικά σχήματα είναι πιό άδύνατα άπ' ό,τι στην ίδια την Άμερική. Καί, τέλος, άκριβώς τó αντίθετο, οί συγγραφείς άναζητούν μία Ευρώπη ως «μουσεΐο», ή όποία δέν θά πρέπει νά άναμιχθεί με τόν μουσουλμανικό κόσμο, τó *melting pot* της άμερικανικής

κοινωνίας. Τὸ βιβλίο τοῦ Caldwell δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς περιπάτου, ὅπου ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ δεῖ ἀκόμη τὰ ψηλά τεῖχη τῶν πόλεων τῆς Εὐρώπης, ἕτοιμα νὰ ἀπωθῆσιν κάθε ξένο στοιχεῖο ποῦ θὰ προσπαθῆσει νὰ εἰσχωρήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Εὐρώπης.

Δρ. Κων/νος Β. Ζορμπᾶς

JEAN-PAUL WILLAIME, *Le retour du religieux dans la sphère publique. Vers une laïcité de reconnaissance et de dialogue*, ἔκδ. Olivetan, Lyon 2008, σσ. 110.

Ἡ ἀναφορὰ στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου (reconnaissance) τῆς λέξης «ἀναγνώριση» ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ γράμμα τοῦ Νόμου τοῦ 1905 στὴ Γαλλία. Τὸ λαϊκὸ Κράτος τῆς Γαλλίας «δὲν ἀναγνωρίζει, οὔτε χρηματοδοτεῖ καμία λατρευτικὴ σύναξη (culte)» (ἄρθρο 2). Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ ἀρχή, τὸ ἴδιο τὸ δόγμα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Ὁ Γάλλος συγγραφέας Jean-Paul Willaime, γνωστὸς γιὰ τὶς μελέτες του γιὰ τὸ λαϊκὸ Κράτος, ἔρχεται νὰ ἀποδείξει μὲ πολλὰ ἐπιχειρήματα, γιατί καὶ πῶς τὸ γαλλικὸ λαϊκὸ Κράτος ἔχει ἐκτεθεῖ, ἐδῶ καὶ ἀρκετὸ καιρὸ, ἀπὸ τὴ μετα-θρησκευτικότητα, καὶ μάλιστα τὴ μετα-θρησκευτικὴ τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Ἡ θρησκευτικὴ κατάσταση ἔχει ἀλλάξει τὶς κοινωνίες καὶ ἡ ἐπανεξέταση τῆς λαϊκότητας εἶναι ὑποχρεωτική. Μέσα στὸ ἐργαστήριό τῶν πολλαπλῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων ποῦ ἀποτελεῖ ἡ Εὐρώπη, ἡ παρουσία νέων θρησκειῶν, ἡ θρησκεία στὴ δημόσια σφαῖρα, ὁ δυναμισμὸς τῶν πεποιθήσεων τῶν διαφόρων μειονοτήτων, ἐπιβάλλει μία νέα ἀρχὴ τῆς «λαϊκότητας τῆς ἀναγνώρισης» (laïcité de reconnaissance).

Στὶς ἡμέρες μας τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι μία μετωπικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν κοσμικὴ καὶ τὴ θρησκευτικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ ὁ ἐπανασχηματισμὸς (reconfiguration) τοῦ θρησκευτικοῦ, ὅπως καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἡ ὑπερέκκοσμικευση προσκαλεῖ σὲ μία ἐπανεξέταση τῆς θέσης καὶ τοῦ ρόλου τῆς θρησκείας, καὶ αὐτὸ, μέσα στὸν σεβασμὸ τῶν θεμελιωδῶν κεκτημένων τῆς λαϊκότητας. Συνεπῶς, οἱ θρησκείες ἐμφανίζονται ὡς οἱ βασικὲς δομὲς δημιουργίας τῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων ἡ πολλαπλὴ συμβολὴ μπορεῖ νὰ ἀναγνωριστῆ ἀπὸ τὶς πολιτικὲς δυνάμεις. Οἱ θρησκείες καὶ οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο μέσα στὸ δημόσιο κῶρο, γι' αὐτὸ καὶ οἱ θρησκευτικὲς διαστάσεις τοῦ διαπολιτισμικοῦ διαλόγου εἶναι ἀπαραίτητες ἀνάμεσα στὰ εὐρωπαϊκὰ ὄργανα καὶ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες.

Δρ. Κων/νος Β. Ζορμπᾶς

EMMANUEL TODD - YOUSSEF COURBAGE, *Le rendez-vous des civilisations, des chiffres contre les préjugés*, ἔκδ. Seuil, Paris 2007, 178 σελίδες.

Πρόσφατα τὸ Περιοδικὸ DIPLOMATIE, No 44, Μάιος-Ἰούνιος 2010, σελ. 38-59 ἔκανε ἓνα σημαντικό ἀφιέρωμα στὴ μελλοντικὴ διαμόρφωση τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ μὲ τὸν συγκλονιστικὸ τίτλο «Ἡ ἀνθρώπινη βόμβα». Παράλληλα μὲ τὰ σημαντικὰ κείμενα ποῦ ἀναπτύσσονται στὶς σελίδες τοῦ παραπάνω Περιοδικοῦ, γιὰ τὴ γεωπολιτικὴ στρατηγικὴ μιὰ σειρὰ ἀπὸ νέα βιβλία ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἀνησυχίες γιὰ τὸ μέλλον τοῦ πλανήτη μας.

Χρησιμοποιώντας τὶς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις περὶ γονιμότητας, τὰ ποσοστά

τοῦ ἀλφαβητισμοῦ, τὶς σημερινὲς οἰκογενειακὲς δομὲς καὶ τὴν ἱστορία, οἱ συγγραφεῖς Emmanuel Todd (ἱστορικός) καὶ Youssef Courbage (δημογράφος) μᾶς δείχνουν, μέσα ἀπὸ τὴ συνάντησι τῶν πολιτισμῶν, ὅτι οἱ χώρες οἱ ὁποῖες βρῖσκονται σὲ δημογραφικὴ κρίσι δὲν εἶναι ἀπαραίτητα αὐτὲς πού ἤδη γνωρίζουμε! Γιὰ νὰ ἀπαντήσουν στὸν Ἀμερικανὸ Samuel Huntington, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε μιὰ ἀναπόφευκτη σύγκρουσι ἀνάμεσα στὸ Ἰσλάμ καὶ τὴ Δύσι, στὸ γνωστὸ βιβλίον του «*Ἡ σύγκρουσι τῶν πολιτισμῶν*», ἀναλύουν τὰ ἀνθρώπινα χαρακτηριστικὰ παρουσιάζοντας μιὰ εἰκονοκλαστικὴ εἰκόνα τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Ὅχι χωρὶς δυσκολία, στὸν ἐπίλογόν τους σημειῶνουν ὅτι οἱ μουσουλμανικὲς χώρες ἐξελίσσονται ὅπως καὶ οἱ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες καὶ εὐθυγραμμίζονται, κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, στὰ δυτικὰ πρότυπα ζωῆς!

Ἔνα Ἰσλάμ ἢ πολλὰ Ἰσλάμ;

Οἱ δύο συγγραφεῖς ὑπογραμμίζουν, κατὰ πρότον καὶ κύριον λόγον, τὴν ἐξαιρετικὴ ποικιλομορφία τῶν μουσουλμανικῶν κοινωνιῶν. Γιὰ παράδειγμα στὴν Ἰεμένη, μὲ πολὺ μικρὰ ποσοστὰ ἀλφαβητισμοῦ, ὑπάρχει μιὰ ὑψηλὴ γονιμότητα ἢ ὁποία φτάνει τὰ 6 παιδιὰ ἀνὰ γυναῖκα. Στὸ Ἰράν ἢ τὴν Τυνησία, ὅπου ὁ ἀλφαβητισμὸς εἶναι μαζικός, συμπεριλαμβανομένου καὶ στὶς γυναῖκες, ἡ γονιμότητα ἀνέρχεται μόλις στὰ 2 παιδιὰ ἀνὰ γυναῖκα, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει περὶπου καὶ στὴ Γαλλία! Ἡ ποικιλομορφία ἐκφράζεται ἐπίσης καὶ στὸ κοινωνικὸ ὑπόβαθρον τῶν γυναικῶν, τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ ἐξαρτᾶται πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὰ προ-ἰσλαμικὰ οἰκογενειακὰ πρό-

τυπα παρὰ ἀπὸ τὴν ἴδια θρησκεία. Μέσα στὸν ἀραβικὸν κόσμον (ἀπὸ τὸ Μαγκρέμπ μέχρι τὸ Ἰράκ), ἡ ἐνδογαμία κυριαρχεῖ (κατὰ προτίμησι ἀνάμεσα στὰ ξαδέλφια). Οἱ συνέπειες, σύμφωνα μὲ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ βιβλίου, εἶναι ἡ ὑπαρξι μιᾶς σταθερῆς οἰκογενειακῆς δομῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐνδο-οἰκογενειακὲς συγκρούσεις ἀνάμεσα στὶς πεθερὲς καὶ τὶς νύφες ἢ ἀκόμη καὶ παιδοκτονίες κοριτσιῶν. Ἡ πολυγαμία στὸν ἀραβικὸν κόσμον ἀφορᾷ μόνον μερικὰ ποσοστὰ γυναικῶν. Τὸ ἕνα τέταρτον περὶπου τῶν γυναικῶν ζεῖ τὴν πολυγαμία, ἀλλὰ μὲ ἕνα πολὺ αὐτόνομον τρόπον, ὅπου ἡ κάθε σύζυγος ζεῖ μόνη τῆς στὴ δική τῆς κατοικία. Αὐτὴ ἡ παραδοσιακὴ πολυγαμία δὲν ἀφορᾷ μόνον τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς! Ἡ γονιμότητα παραμένει σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα (5-8 παιδιὰ ἀνὰ γυναῖκα) ἀκόμη καὶ ἐάν οἱ δημογράφοι διακρίνουν ἤδη τὰ πρότα σημάδια ὑπογονιμότητας. Ἡ Μαλαισία καὶ ἡ Ἰνδονησία ἀποτελοῦν ἀκόμη ἕνα διαφορετικὸν πληθυσμιακὸν τοπίον. Τὰ νεογέννητα κορίτσια εἶναι ἀποδεκτὰ ὅπως καὶ τὰ ἀγόρια, χωρὶς νὰ σημειῶνονται ἐκλεκτικὲς παιδοκτονίες ἢ ἐκτρώσεις, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει στὴν Κίνα ἢ τὴν Ἰνδία. Οἱ γυναῖκες ἔχουν τὸ δικόν τους κοινωνικὸ ὑπόβαθρον, ἐνῶ παρατηρεῖται καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ κορίτσια εἶναι περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγόρια στὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευσι!

Τὸ σχολεῖον, ἕνα ἥπιον μέσον ἀντισύλληψης!

Οἱ συγγραφεῖς Youssef Courbage καὶ Emmanuel Todd ἐπιμένουν πολὺ στὴν ἀνάλυσίν τους ὡς πρὸς τὴ σχέση τοῦ

άλφαβητισμοῦ καὶ τῆς γονιμότητας. Σημειώνουν χαρακτηριστικά: «*Ὁ σημαντικότερος παράγοντας ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται περισσότερο ἀπὸ τοὺς δημογράφους δὲν εἶναι οἱ γεννήσεις ἀνὰ γυναῖκα, ἀλλὰ τὸ ποσοστὸ τοῦ βασικοῦ ἀλφαβητισμοῦ τῶν γυναικῶν. Ὁ μέσος ὅρος ἀνάμεσα στὴν γονιμότητα καὶ τὸν γυναικεῖο ἀλφαβητισμὸ εἶναι πάντα πολὺ ὑψηλός...*». Οἱ συγγραφεῖς ἀποδεικνύουν στὶς μελέτες τους ὅτι ἡ ἀντιούληψη καὶ ἡ μείωση τῶν γεννήσεων ἐμφανίζεται στοὺς μὲν ἄνδρες ὅταν ἀρχίζουν τὴν ἀνάγνωση καὶ στὶς γυναῖκες ὅταν ἀρχίζουν νὰ γνωρίζουν τὴ γραφή. Βέβαια ἡ μείωση πολλὲς φορὲς μπορεῖ νὰ εἶναι βάρανση (ὅπως στὸ Ἰράν καὶ τὴν Ἀλγερία), ἀλλὰ μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἐπιβραδυνθεῖ, νὰ σταματήσει ἢ καὶ μερικὲς φορὲς νὰ ἀρχίσει μιὰ ἐλαφριά ἀνοδο (ὅπως π.χ. στὴ Συρία καὶ τὴ Μαλαισία).

Θρησκεία καὶ λαϊκὸ κράτος!

Ἐνα ἀκόμη καιρῖο ἐρώτημα ποῦ θέτουν οἱ συγγραφεῖς τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ ἔξης: «*Ἡ μείωση τῆς θρησκευτικότητας θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει τὴν προϋπόθεση γιὰ ἕναν δημογραφικὸ ἐκσυγχρονισμό;*». Τὸ ἐρώτημά τους ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς νέας πραγματικότητας ἡ ὁποία διαμορφώνεται μὲ τὴν πτώση τῆς θρησκευτικότητας, τόσο στὴ δυτικὴ Εὐρώπη ὅπως καὶ στὴν Ἰαπωνία, καὶ τὴν ὄθνηση τοῦ ἀλφαβητισμοῦ καὶ τῆς ὑπογονιμότητας. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸ ἰαπωνικὸ προηγούμενο, οἱ συγγραφεῖς Youssef Courbage καὶ ὁ Emmanuel Todd ὑπολογίζουν ὅτι ἡ ὑπογονιμότητα καὶ ὁ ἀλφαβητισμὸς στὸ Ἰράν, τὴν Τυνησία, τὸ Μαρόκο καὶ ἄλλοῦ ὑποκρύπτουν ἕναν ἀκόμη παράγοντα: τὴ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, καὶ

μάλιστα τὸν ἀθεϊσμό! Ἀσφαλῶς ἡ συνακολουθία αὐτῶν τῶν τριῶν παραγόντων μένει νὰ ἐλεγχθεῖ διεξοδικά. Τουλάχιστον, θὰ μπορούσε νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι ἡ γονιμότητα ἀντιστέκεται, ὅσο ἀντιστέκεται καὶ ὁ θρησκευτικὸς παράγοντας. Παραδείγματος χάριν, στὴν Ἀμερικὴ συνυπάρχει ἡ χαμηλὴ θρησκευτικότητα, ὁ μαζικὸς ἀλφαβητισμὸς καὶ μιὰ μειωμένη γονιμότητα (περίπου δύο παιδιὰ ἀνὰ γυναῖκα, δηλαδή 50% παραπάνω ἀπὸ τὴν Εὐρώπη ἢ τὴν Ἰαπωνία). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν Ἰνδία, ὅπου ἡ γνώση τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς γραφῆς εἶναι σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα. Τόσο στοὺς Ἰνδουιστὲς ὅσο καὶ στοὺς Καθολικοὺς, τὰ ποσοστὰ γονιμότητας ἔχουν μειωθεῖ σὲ περίπου δύο παιδιὰ ἀνὰ γυναῖκα χωρὶς βέβαια ἡ θρησκευτικότητα τῶν κατοίκων νὰ βρίσκεται σὲ κρίση. Οἱ συγγραφεῖς σημειώνουν ἐπιπλέον ὅτι ἡ πτώση τῆς γονιμότητας τείνει σὲ πολλὲς χώρες νὰ σταματήσει ἢ νὰ ἐπιβραδυνθεῖ παρὰ τὶς οἰκονομικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς προόδους. Εἶναι ἡ περίπτωση στὶς χώρες ὑποδοχῆς ὅπως ἡ Μαλαισία καὶ ἡ Ἰνδονησία. Ἐντούτοις, σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν μετὰ βίας ἀντιστοιχία ἑνὸς παιδιοῦ ἀνὰ γυναῖκα, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ «σύγχρονη» κοινωνία, ἀλλὰ ἀναπόφευκτα, γνωρίζοντας ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἐνδεχόμενη ἀντιστροφή, ὁδηγεῖται μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια στὴν ἐξαφάνισή της.

Ὁ «πόλεμος τῆς κούνιας»

Οἱ συγγραφεῖς ἀναγνωρίζουν πολλὰς ἐξαιρέσεις στὸ προτεινόμενο πρότυπο τῆς δημογραφικῆς ἐξέλιξης. Οἱ ἐξαιρέσεις αὐτὲς ἐξηγοῦνται συνήθως ἀπὸ τὸ γεωπολιτικὸ πλαίσιο τῶν ἀνταγωνισμῶν ἀνάμεσα στὶς ἱστορικὲς, ἔθνικες

ἢ/καὶ στὶς θρησκευτικὲς κοινότητες. Παραδείγματος χάριν, ἐὰν οἱ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ τοῦ Κοσσοβίου συντηροῦν μιὰ πολὺ ὑψηλὴ γονιμότητα ἀπὸ αὐτὴν ποὺ παρατηρεῖται στὴν Ἀλβανία, αὐτὸ σημαίνει ὅτι αὐτομάτως καὶ μὲ διακριτικότητα μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς Σέρβους μὲ τοὺς ὁποίους συνυπάρχουν στὸ ἴδιο ἔδαφος. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται ἐπίσης στὴν Βόρεια Ἰρλανδία, μὲ τοὺς Καθολικοὺς Ἰρλανδοὺς καὶ τοὺς ἀποίκους τῆς Σκωτίας. Ἀλλὰ ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἐξαίρεση ἀφορᾷ τὸν Ἰνδικὸ Ὠκεανὸ ὅπου φιλοξενοῦνται ὁ μισὸς πληθυσμὸς τῶν μουσουλμάνων τοῦ πλανήτη: περίπου 450 ἑκατομμύρια μουσουλμάνων, ἐκ τῶν ὁποίων, 160 ἑκατομμύρια στὸ Πακιστάν, 140 ἑκατομμύρια στὸ Μπαγκλαντές καὶ 140 ἑκατομμύρια στὴν Ἰνδία!

Τὸ Πακιστάν, τὸ ὁποῖο συσσωρεύει ὄλες τὶς κοινωνικὲς ὀπισθοδρομήσεις καὶ καθυστερήσεις (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πυρηνικὴ ἐνέργεια!), συντηρεῖ μιὰ γονιμότητα τοῦ ὕψους 4,6 παιδιά ἀνὰ γυναῖκα. Τὸ ἴδιο ποσοστὸ βρῖσκει κανεὶς καὶ στοὺς μουσουλμάνους τῆς Βόρειας Ἰνδίας, ὅπου οἱ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ ἔχουν ἓνα μὲ δύο παιδιά περισσότερα ἀπὸ τοὺς Ἰνδουιστές. Μὲ αὐτοὺς τοὺς ρυθμοὺς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ ὅτι τὸ 2050 οἱ μουσουλμάνοι θὰ εἶναι σχεδὸν ἴσοι μὲ τοὺς Ἰνδουιστές! Βλ. «Projection démographique à l' horizon 2050», Περιοδικὸ *DIPLOMATIE*, 44(2010)54. Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ σημειώσουμε ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ ἴδιου ἄρθρου, ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 2011 καὶ μετὰ εἰσέρχεται σὲ μιὰ φάση μὴ ἀναστρέψιμη μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς.

Ὁ φόβος τοῦ αὐριο

Στὸ πλαίσιο ἑνὸς γενικότερου προβληματισμοῦ γιὰ τὸ μέλλον οἱ συγγραφεῖς θέτουν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα στοὺς εὐρωπαίους πολιτικούς: Ἐὰν ὑπάρχει ἓνα Κράτος τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ βρῖσκεται σὲ συνεχεῖ ἐπιτήρηση, δὲν εἶναι δίχως ἄλλο τὸ Ἰράν, τὸ ὁποῖο ἔχει προσεγγίσει σημαντικὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς σταθερές! Τὸ Ἰράν ἐμφανίζεται «πιὸ σύγχρονο» ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ γειτονικὴ του Τουρκία, ἡ ὁποία διατηρεῖ περίπου 2,3 γεννήσεις ἀνὰ γυναῖκα, συντηρεῖ μιὰ δημοκρατία κάτω ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ κηδεμονία καὶ προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσει μὲ τὴ βία τὸ κουρδικὸ ζήτημα. Εἶναι καλύτερα ἢ διεθνῆς κοινότητα νὰ ἔχει στραμμένη τὴν προσοχὴ τῆς πρὸς τὸ Πακιστάν, τὸ ὁποῖο βρῖσκεται σὲ μιὰ δημογραφικὴ ἐπανάσταση καὶ καλλιεργεῖ τὸν ἀνταγωνισμὸ μὲ τὴν Ἰνδία. Γράφουν χαρακτηριστικὰ: «Οἱ κρίσεις ποὺ βλέπουμε νὰ παράγονται σήμερον μέσα στὸ μουσουλμανικὸ κόσμον μποροῦν νὰ περιληφθοῦν, ὅχι ὡς διαδηλώσεις μιᾶς ριζικῆς ἐτερότητας, ἀλλὰ ἀντιθέτως ὡς κλασικὰ συμπτώματα ἑνὸς καθαροῦ ἀποπροσανατολισμοῦ σὲ περιόδους ἱστορικῆς μετάβασης. Μέσα στὶς χῶρες ὅπου αὐτὴ ἡ μετάβαση φθάνει στὸ τέρας τῆς, ἡ περιοχὴ τοῦ κινδύνου ἔχει ξεπεραστεῖ. Ἀλλὰ μέσα στὶς χῶρες ὅπου ἡ μετάβαση εἶναι ἀκόμη στὶς ἀρχὲς τῆς, τὸ δυναμικὸ τῆς διαταραχῆς εἶναι ὑψηλὸ καὶ ἡ διεθνῆς κοινότητα πρέπει νὰ βρῖσκεται σὲ συνεχεῖ ἐπαγρύπνηση. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ σημερινοῦ Πακιστάν».

Ἡ ἀπορρύθμιση τοῦ κόσμου

Ἡ δημογραφία ἀποτελεῖ στὶς ἡμέρες μας ἓνα σημαντικό δεδομένο ἀνάλυσης

τῶν σημερινῶν ἢ τῶν συγκρούσεων τοῦ παρελθόντος. Πράγματι, ἀκόμα καὶ ἐὰν οἱ συνέπειες φαίνονται, γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, μακροπρόθεσμα, ἐκεῖνο πὸν δὲν μπορεῖ νὰ παραμελήσει κανεὶς εἶναι ἡ μεθοδολογία. Κι αὐτὸ ἀποτελεῖ πλέον τὸ νέο ὄπλο στὶς παγκόσμιες γεωπολιτικές συγκρούσεις. «*Ἡ δημογραφικὴ δομὴ – πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, πληθυσμιακὲς μετακινήσεις, σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ ἀνὰ ἡλικία καὶ ἀνὰ φύλο, ποσοστὰ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ κ.λπ. – θεωροῦνται ὡς σημαντικὲς παράμετροι οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν τὴν παγκόσμια συλλογικὴ βία*».

Δρ. Κων/νος Β. Ζορμπᾶς

AMIN MAALOUF, *Le Dérèglement du monde*, ἐκδ. Grasset, Paris 2009, 317 σελίδες.

Ὁ συγγραφέας τῆς ἐνδιαφέρουσας αὐτῆς μελέτης εἶναι ἰδιαίτερα γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα ὡς μυθιστοριογράφος («Ὁ βράχος τοῦ Τάνιος» - βραβεῖο Γκονκούρ 1993, «Σαμαρκάνδη», «Τὸ χρονικὸ μιᾶς οἰκογένειας» κ.ἄ.). Στὴν «ἀπορροθμισμὸς τοῦ κόσμου», ὁ συγγραφέας κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου γιὰ τὴν ἐξάντληση τῶν ὀρίων τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀραβο-μουσουλμανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ καταδεικνύει τὴν ἐπιγεγονασά ἀνάγκη νὰ δοθοῦν λύσεις σὲ προβλήματα ὅπως ἡ μακρόχρονη ἰσραηλινο-παλαιστινιακὴ σύγκρουση, πὸν εἶναι καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ ἀραβο-μουσουλμανικοῦ μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον καὶ ἀντιστρόφως. Αὐτὸ τὸ κάνει ὡς ἐνθερμος ὀπαδὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ, παρακολουθώντας τὴν ἐξέλιξη τῶν δύο πολιτισμῶν στὸν χρόνον καὶ

ἐντοπίζοντας λάθη, ἀλαζονεῖες καὶ τραύματα πὸν ὀδήγησαν στὴ σημερινὴ ἐπικίνδυνη κατάσταση. Προβάλλει, ὁμως, καὶ τὸ ὄραμα ἑνὸς κόσμου πολύχρωμου καὶ πολύμορφου, στὸν ὁποῖο οἱ οἰκουμενικὲς ἀξίες, ὅπως ὁ σεβασμὸς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, θὰ ἐφαρμόζονται χωρὶς διακρίσεις. Στὸ πρῶτον μέρος, ὁ Amin Maalouf μιλάει γιὰ τὴν κρίση σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα (πολιτικὸ, οικονομικὸ, πολιτιστικὸ...) καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ «νίκη» τῆς Δύσης μὲ τὸ τέλος τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου (1989) ἦταν πύρρειος. Κρίση, ὁμως, ὑπάρχει καὶ στὸν ἀραβο-μουσουλμανικὸν κόσμον, ὡς ἀπόρροια τῆς ἥττας τοῦ 1967. Τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο πολιτισμῶν βαθαίνει. Ὁ συγγραφέας ἐστιάζει ἀκολούθως στὴν ἀπόλεια τῆς νομιμοποιήσεως τῶν Ἀράβων ἡγετῶν μετὰ τὸν Νάσερ, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴ σημερινὴ κρίση. Στὸ ἐξῆς, ὅσοι Ἀραβες ἡγέτες δὲν ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ λαὸν, ἀποδεικνύονται ἀνίκανοι νὰ κυβερνήσουν. Ὁ Amin Maalouf δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ στὶς ἐπεμβάσεις τῶν Δυτικῶν πὸν ἀνέτρεψαν τὴν πορεία τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμόν. Ὁμως καὶ ἡ Ἀμερικὴ, ὡς μοναδικὴ ὑπερδύναμη, ἔχει χάσει τὴν «πλανητικὴν» νομιμοποίησίν της, ἐξαιτίας τῶν οικονομικῶν προβλημάτων καὶ τῆς ἀπορροθμίσσεως τῶν ἀξιῶν της. Στὸ τρίτον μέρος, ὁ συγγραφέας ἐρευνᾷ τὸ διαφορετικὸ ρόλον πὸν ἔπαιξε ἡ θρησκεία στὴν ἀνάπτυξη τοῦ μουσουλμανικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὑποστηρίζει ὅτι, ἐνῶ στὸν χριστιανικὸν κόσμον ἡ θρησκεία διατήρησε τὴν αὐτονομία της, στὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καταστρατηγήθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐξουσία. Ἀναφέρεται στὴν σημαντικὴ θέση πὸν κατέχουν οἱ

μετανάστες ὡς γέφυρα ἀνάμεσα στοὺς δύο πολιτισμοὺς, κατακρίνει τὸν κοινοτισμὸ καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὶς χώρες ὑποδοχῆς, ἀναδεικνύοντας τὸ ρόλο τῆς γλώσσας καὶ τῆς λογοτεχνίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Ἕλλη. Ὁ συγγραφέας προτείνει λύσεις γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς κρίσης, ὅπως ἡ ἀλλαγὴ τῶν συμπεριφορῶν μὲ ἔμφαση στὴ γνώση. Καθὼς πληθαίνουν γύρω μας τὰ σημάδια μιᾶς ξενοφοβικῆς ἐκτροπῆς (ἄνοδος τῶν κομμάτων μὲ ἀκραῖες θέσεις στὸ μεταναστευτικὸ πρόβλημα, στὶς πρόσφατες εὐρωεκλογές) καὶ ἡ διεθνῆς (καὶ ἐγχώρια) οἰκονομικὴ καὶ χρηματοπιστωτικὴ κρίση, μεταξὺ ἄλλων, προκαλεῖ μιὰ αὔξηση τῆς βίας ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὀργανωμένου κράτους καὶ τῆς καταστολῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κοινωνικὰ ἀποκλεισμένων.

* * *

Αὐτὲς οἱ παγκόσμιες «συμμετρικὲς ἀταξίες», οἱ ὁποῖες παρατηροῦνται τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν εὐρωπαϊκὸ καὶ ὄχι

μόνο κόσμος, δὲν εἶναι παρὰ μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα μιᾶς πρὸ γενικῆς πλανητικῆς ἀταξίας, ὅπου ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὶς ἐπείγουσες ἀνάγκες ὅπως τῶν κλιματολογικῶν ἀλλαγῶν, τὴν μετανάστευση, τὴν διαπολιτισμικότητα κ.λπ. Ἐὰν ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρωπότητας ἔλαβε τέλος, σήμερα ἓνα νέο μεγάλο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει. Ἔστω μὲ τὶς νέες δημογραφικὲς ἰσορροπίες οἱ ὁποῖες διαμορφώνονται στὸν πλανήτη μας μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ νέες συγκρούσεις; Ἔστω ἀκούσουμε τοὺς ἴδιους τοὺς συγγραφεῖς: «Οἱ ὑπάρχουσες ἐνδείξεις ὡς πρὸς τὴ γονιμότητα στὸν πλανήτη μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχεδιάσουμε ἓνα μέλλον, πολὺ πρὸ κοντινὸ ἀπὸ ὅ,τι περιμέναμε, μέσα στὸ ὁποῖο ἡ ποικιλομορφία τῶν πολιτιστικῶν παραδόσεων δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς πηγὴ συγκρούσεων, ἀλλὰ θὰ πιστοποιεῖ ἀπλὰ τὸν πλοῦτο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μας».

Δρ. Κων/νος Β. Ζορμπᾶς